

SZOVJET FÜZETEK V.

NÉPIRTÁS

A SZOVJETUNIÓBAN

MAGYAR RUSZISZTIKAI INTÉZET

BUDAPEST, 1992

Szergej Makszudov (Brookline, USA)*

**Ez nem lehet igaz,
mert ilyen egyszerűen nincs**

Úgy nőttünk föl, hogy egy mítosz uralkodott fölöttünk. A történelmet az előírt sémák szerint átfírták, a feketére azt mondták fehér, más szín vagy árnyalat egyszerűen nem létezett. A totalitárius ideológia fojtogató nyomásával a józan ész erejét, a logikát és a saját, esetenként hiányos tapasztalatunkat szegeztük szembe. Hruscsov alatt ezek a magánvélemények kikerültek a közélet áramába, egy szovjetellenes nézetrendszerben konszolidálódtak, egy ellenmítológia, ellenideológia rendszerévé álltak össze. Az ellenzéki meggyőződés, a szembenállás évtizedei az állam összeomlásához vezettek. A szovjethatalom összeomlott, mítoszai bekerültek a történelmi archívumokba. Csakhogy a szovjet értelmiség dédelgetett ellenmítoszai is mára észrevehetően megfakultak. Azt hittük, hogy a szovjet bürokrácia egy hatalmas és egyedülálló monstrum. Most pedig itt van előttünk egy olyan bürokrácia, amelynek élén *demokratikus* vezetők állnak, és még kevésbé hatékony, viszont sokkal inkább felelőtlen. Azt hajtogattuk, hogy a kolhozrendszer nem termelékeny, a magángazdálkodás viszont csodákra képes, a termőföld 3%-áról a termés egyharmadát adja: és már előre vártuk, hogy ha a föld magánkézbe jut, elárasztja az országot a jólét. Aztán

* A tanulmány és a mellékletében küldött két rövid levél eredetileg megjelent: Sztrana i mir (München) 1992. 1. szám 115-120. o. A szerző ismert demográfus, aki még Brezsnyev idején emigrált az Egyesült Államokba (A szerk.)

kiderült, hogy a paraszt nem akarja, hogy földje legyen, és a háztáji gazdaságok egyre kevesebbet termelnek. Úgy gondoltuk, hogy a piaci viszonyok bevezetése meg- hozza majd a bőséget, valójában pedig itt állunk a nyomor és éhezés szélén, és úgy emlékezünk vissza a brezsnyevi időkre, mint egy régvolt és sajnos örökre elveszett paradicsomra. Biztosak voltunk benne, hogy csakis a pártmaffia az oka annak, hogy az ország népei nem tudnak boldogan és szabadon élni, és most azt kell látnunk, hogy kiújulnak a nemzetek közötti évszázados ellentétek, hogy a feudális önkényurak a szuverenitás jelszavával kezükbe kaparintják a hatalmat és az emberek gyilkolják egymást. A párt többé nem létezik, de az országban mindenütt vér folyik. A tbiliszi kormányépület előtt tüntetők hátán csattanó gyalogsági ásóok gyerek- játéknak tűnnek immár azokhoz a rakétákhoz képest, amelyek ugyanerre a kormányépületre zuhannak a grúz „demokrácia” védőinek fegyvereiből. Szaharov az emberek mozgásszabadságáért küzdött, most pedig Bush és Jelcin arról tárgyalnak, hogyan akadályozzák meg a szovjet-tudósok kivándorlását, nehogy tudásukat nemkí- vánatos országok hadiiparában kamatoztassák. És így tovább.

Csak hogy a szovjetellenes mítoszok nem egyhamar fognak meghalni. Ott áll mögöttük a szovjet értelmiség egész nemzedékeinek élete, az igaz ügybe vetett hitük, szenvedélyük. Nézeteik egyik alapgondolata az, hogy a sztálini államban milyen óriási szerepe volt a GULAG- nak. Emberek millióit zárták táborokba, és emberek mil- liói pusztultak el táborokban. Azt, hogy a táboroknak komoly szerepük volt a szovjet gazdaságban – szovjet emberek milliói gondolják, és ezt támasztja alá Borisz

Hazanov cikke, a „Hányan voltak?”, amely a „Sztrana i mir” 1991. 6. számában jelent meg.

Hazanov azt írja, hogy a sztálini évek alatt bebörtön- zött emberek számáról publikált adatok (V. Zemszkov cikkei*) nem felelnek meg azoknak a nézeteknek, ame- lyek benne és a körülötte levő emberekben kialakultak. Említ néhány gondolatot, hogy biztosítsa nézeteinek igazságát, és rámutat, hogy nem minden cikkírónak és nem minden, szovjet archívumból származó dokumen- tumnak kell vakon hinni. Egészében véve ez a megkö- zelítés teljesen jogos, de itt nem Zemszkovról és nem a központi archívum által kiadott számadatokról van szó. Mostanra már sok kutatónak lehetősége nyílt arra, hogy betekintsén az eddig titkos archívumok anyagaiba (pl. A. Dugin: „Az archívumok megnyílnak: eddig ismeretlen adatok a GULAG-ról”, „Szocialno-politicseszki je nauki” 1990. 7.; V. Caplin: „A sztálinizmus áldozatainak sta- tistikája” „Voproszi isztorii” 1988. 4., stb.). Több ezer dokumentum került be az utóbbi évek alatt a tudo- mányos köztudatba, halmozódott fel a Memorial társa- dalmi szervezet csoportjainál és került publikálásra a sajtóban. Elsőként az 1937-es népszámlálás adatai ke- rültek a nyilvánosság elé, amelyben szerepeltek a tábo- rokban fogva tartott emberek adatai is (ld. Ekszpressz- információja. „A statisztika története = Isztorija szta- tistikai”, vip. 3–5. Moszkva 1990.) Ekkor vált lehetsé- gessé, hogy a táborok, a GULAG problematikájával ko- molyan foglalkozzanak a történészek. Ez a munka csak most kezdődött el, de az biztos, hogy a Zemszkov cik- kében szereplő adatok is azon források körébe tartoznak, amelyeknek megbízhatóságát ellenőriznünk kell.

* Ld. Zemszkov tanulmányát, „GULAG”, magyarul a Szovjet Füzetek IV. számában (A szerk.).

nem lehet igaz", kívül esnek a tudományos kutatás körén.

Nem szabad azt hinni, hogy a mítoszok teremtésének mára már vége. Ellenkezőleg, állandóan újabb és újabb abszurd állítások születnek. Például egy belorusz archeológus, Poznyak, Kuropati faluban 510 olyan sírt talált, amelyben az NKVD áldozatai vannak eltemetve. Amikor nyolc sírt feltárt és bennük 312 áldozat földi maradványait találta, arra a következtetésre jutott, hogy Kuropatiban 250–300 ezer embert öltek meg, Beloruszia területén pedig 2–3 millió embert. Egy másik példa: amikor Szaharov és Sztarovojtova a Memorial cseljinszki gyűlésén beszédet mondtak, azt mondták, hogy az NKVD egymillió embert végzett ki és egy régi, elhagyott bányában tüntették el. Azonban ebben a bányában 400 holttestet találtak, és a további kutatások során ez a szám 600-ra emelkedett.

Zemszkov adatait megkérdőjelezve Borisz Hazanov három csoportba sorolja ellenvetéseit:

1. Azok a tények, amelyeket több volt bebörtönzött mondott el, amelyek egybevágnak az ő saját értékelésével és egy jól értesült nyugati újságíró állításával, aki az 50-es évek elején publikált.

2. Robert Conquest tekintélyt érdemlő kutatásai.

3. A táboroknak az ország gazdasági életében betöltött szerepe.

Vizsgáljuk meg ezeket az érveket. A cikk, amelynek címe: „Hányan voltak?”, három olyan módszert közöl, amelyet maguk a táborba zárt foglyok használtak a tábor létszámának megállapítására.

Az első: „a hivatalos népszámlálás adatainak és a Legfelsőbb Tanács tagjainak választásakor leadott szavazatok számának az összevetése. Igen tetemes különbség mutatkozott, amelyet megmagyarázni meglehetősen nehéz még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a katonai szolgálatot teljesítők nem szavaznak.” Nem egészen érthető, miért gondolja a szerző, hogy a katonai szolgálatot teljesítők nem szavaznak. A népszámlálási adatok és a választói lista közötti eltérés pedig könnyen megmagyarázható. Az 1939-es népszámlálás adatai lehettek csak a foglyok számításainak kiindulópontjai, ámde ezeket a későbbiekben meghamisították olyanképpen, hogy hozzászámolták a nyugati területeknek a lakosságát is (ennek létszáma a mai napig rejtély), valamint belevették az óriási háborús veszteséget is, amelynek nagyságáról nemcsak a foglyok és nemcsak az ötvenes években, hanem a mai szovjet történészek is vajmi keveset tudnak.

A harmincas években és a későbbiekben is a népszámlálás adatai és a választói listák adatai valóban eltérést mutatnak. 1937-ben ez a különbség 2 millió, 1970-ben 8 millió, 1979-ben 11 millió. Az eltérések okairól már volt alkalmam írni a „Sztrana i mir” hasábjain (1984. 4. sz.). Az a helyzet, hogy a választói listán nem szerepeltek azok, akik megtagadták a választásokon a részvételt, akiknek nem volt állandó lakhelye és azok többsége, akik ellenszavazatot adtak le. (A foglyoknak formálisan volt szavazati joguk és az „igen”-nel szavazók közé kerültek, vagy kihúzták őket a listából.) Csak úgy lehetett az abszurd, 99,9%-os részvételi arányt kihozni, hogy a szavazástól távolmaradókat nemlétezőnek tekintették, és ugyanígy nem vették figyelembe a nemkívánatos elemeket.

A második módszer lényege az, hogy a második öt-
éves terv prognosztizált értékeit összevetik a népszám-
lálás adataival. „Az ország lakossága 1937-ben 180 700
ezer lesz... A népszámlálás, amelyet két évvel később
tartottak, 170 500 ezer szovjet állampolgárt tart nyil-
ván, ami tízmillióval kevesebb. Hová lettek ezek?”

A második ötéves terv azt feltételezte, hogy a lakosság
állandó növekedése évi 3 millió lesz, azaz azt várták,
hogy megmarad a születések számának 1920-as évek
közepén tapasztalt növekedési üteme. Csakhogy a lakos-
ság csökkenése a kollektivizálás során és a rosszabbodó
életkörülmények hatására többek között a születések
számának csökkenésével járt együtt, és a kormány 1936
közepén kénytelen volt befiltáni az abortuszt. Úgyhogy
arra a szónoki kérdésre, hogy hová tűntek az ötéves
tervben előirányzott állampolgárok, a válasz nagyon
egyszerű: meg sem születtek.

A harmadik számítási módszert maga Borisz Haza-
nov, a cikk szerzője találta ki. „Tudjuk, hány lágerpa-
rancsnokság, lágerosztály és alegység volt és tudjuk,
átlagosan hány fogoly tartozott egy-egy egységbe, és
ebből többé-kevésbé következtetni lehet egy valószínű
értékre... Az Unzslagot egy közepes nagyságrendű lá-
gernek tekinthetjük. Ha a 70 000-t beszorozzuk 53-mal,
akkor 3 700 000 az eredmény. Ez máris több, mint az
a szám, amit Zemszkov közöl.”

Az efféle számításnak az a hibája, hogy a szerzőnek
nincs semmi alapja, hogy feltételezze azt, hogy az a
„zóna”, amit tapasztalatból jól ismer, hasonlít az összes
többire, azaz: az a láger, ahol ő volt, tipikus és az egész
országra jellemző. Hogy az ilyesfajta számítások milyen
hibás adatokhoz vezetnek, teljesen nyilvánvalóan meg-
mutatkozik néhány érték összehasonlításával. Például B.

Jakovlev a „Koncentrációs táborok a Szovjetunióban =
Koncentracionnije lagerja v SzSzsZR” című könyvében
(Institut Izucszenija SzSzsZR, München 1955.) a Tajset-
Bratszki környéki lágerek (ún. Ozerlag) foglyainak szá-
mát 25–30 ezerre teszi. Ugyanennek az intézetnek a
munkatársa, V. Jusinszkij pedig azt írja: „1949 elejétől
volt alkalmam ismerhetni a Tajset lágercsoportot (más
néven Ozerlagot)... A 270 km-es vasútvonal pályájának
kiepítésére 64 táborból álló láncolatot hoztak létre a
vonal mentén. Magam nyolc táborban fordultam meg, és
mind megközelítőleg azonos összetételű volt. A Tajset-
től Bratszkiig ebben a lágerrendszerben összesen 70 000
ember volt.” Ugyanebbe a táborrendszerbe és ugyanek-
kor került be Nyikolaj Krasznov volt kozák katonatiszt,
a legendás Krasznov tábornok fia. Ez a nagyon jó meg-
figyelőképességgel rendelkező és igen akkurátus ember
összeszámolta, hányan voltak a táborban (900 fő),
visszaemlékezéséhez csatolta a barakkok elhelyezkedé-
sének rajzát és felbecsülte a GULAG összlétszámát:
„Akkori számításai szerint csak a Tajset járásban, az
Ozerlag foglyai által épített út mentén körülbelül egy-
millió fogoly volt. Nem kezeskedem érte, hogy informá-
cióik pontosak, de a lágerfoglyok úgy tartották számon,
hogy az 58. törvénycikk alapján elítélt lágerfoglyok szá-
ma körülbelül egymillió volt.”

Ezeknek a becsléseknek az óriási szórása megmutatja,
hogy Borisz Hazanovnak igaza van, amikor az efféle
számításokat kávézaccból való jóslásnak nevezi. Pedig
Robert Conquest is sok hasonló forrást használ föl, akire
Hazanov cikkében mint tekintélyre hivatkozik. Weiss-
berg osztrák fizikusra hivatkozik, aki a harkovi börtön-
ben ült, és a megye területén a lakosság 5%-át kitevő
vesztéséről beszél; hivatkozik Avtorhanovra, aki szín-

tén a lakosság 4-5%-át érintő letartóztatásokról beszél az Észak-Kaukázusban, és maga Conquest is úgy gondolja, hogy 1937-38-ban a lakosság legalább 5%-át tartóztatták le. A nagynevű tudós ma már sokkal óvatosabb becsléseket közöl. A „Nagy terror”* című könyvének újabb kiadásában elhagyta a mellékelt táblázatokat, amelyekben a letartóztatásokról közölt adatokat. Úgyhogy azok az adatok, amelyekre Hazanov cikkében hivatkozik, Conquest könyvében immár nem szerepelnek. Hogy miért tett így Conquest? Valószínűleg rájött, hogy a napvilágra került számadatok nem támasztják alá értékeléseit és úgy döntött, hogy azokat nem közli újra.

A kutatók akkori becslésének reális értékelése csak most következhet. Például a „Nagy terror” azt állítja, hogy Kolimán kétmillió ember pusztult el. Aztán „Kolima” című könyvében Conquest pontosabb számításokat végzett és többre, 3 millióra becsli a halottak számát. Ma már tudjuk a sajtóból, hogy a Memorial szervezet múzeumma alakította az NKVD magadani épületét, ahol a Kolimán elpusztultak aktái vannak (az akták mindig a fogoly halálának helyszínén maradtak). Az áldozatok száma, mint kiderült, 180 000 volt, tehát lényegesen kevesebb, mint az amerikai szerző adata.

Conquest könyvében előszeretettel hivatkozik memoárookra, de nem különösebben érdeklik a valódi dokumentumok. Idézi például Sztálin és Molotov titkos parancsát, amelyben a börtönök létszámának 800 ezerről 400 ezerre csökkentését rendelik el, és Conquest ezt a parancsot 1938. május 8-ra datálja (ld. „Sztrana i mir” 1984: 14.

* Conquest másik terjedelmes művét, a Bánat aratását Amerikában érte éles tudományos kritika. Magyarul ld.: Jeff Coplon: Hol is az a szovjet holocaust? In: Múltunk, 1990. 1. sz. (A szerk.).

és „A nagy terror”, 950. oldal). A dolog valószínűleg úgy áll, hogy a kutató maga nem látta ezt a dokumentumot, mint ahogy a szmolenszki archívum más anyagait sem, hanem értesüléseit más szerzők könyveiből veszi. Conquestnek elkerülte a figyelmét az egyetlen, Nyugat-on elérhető, igen vastag szovjet gazdasági kézikönyv is, a titkos, „A Szovjetunió 1941-es népgazdasági terve”. Ezt a 746 oldalas könyvet 1941-ben a németek szereztek meg és a háború után az USA-ban sokszorosították. Ez a könyv azért különösen értékes, mert egyrészt a Szovjetunióban akkoriban nem tették közzé az efféle anyagokat, másrészt csak itt szerepelnek az NKVD GULAG tevékenységére vonatkozó adatok ugyanúgy, mint a többi átlagos minisztériumé. Robert Conquest nem tanulmányozta ezt a könyvet, csak megemlíti egy 1952-es munkát, amely erre a könyvre hivatkozik.

Nézzük meg ezt az anyagot kicsit közelebbről, mint-hogy Hazanov utolsó érvére, nevezetesen a lágereknek a szovjet gazdaságban játszott szerepére vonatkozó választ is megtalálhatjuk benne. Még kell jegyezni, hogy a táborok rendszerének a szovjet gazdaságban betöltött igen fontos helyéről sokan mint biztos tényről beszélnek. Így gondolja Szolzsenyicin, így nyilatkoznak Nyekrics és Heller is az „Utópia hatalmon = Utopija u vlasti” című népszerűsítő, a Szovjetunió történelmét feldolgozó könyvükben. Idézem: „Az NKVD-nek nagyon fontos szerepe volt a Szovjetunió gazdasági életében... Biztosra vehető, hogy a Németország elleni háborút megelőzően a kényszermunka aránya 20%-os volt.” *szolzenyicin*

„A Szovjetunió 1941-es népgazdasági terve” a következő adatokat tartalmazza: az ország ipari össztermelése 162 milliárd rubelt kellett kitegyen, ebből az NKVD-re 1 milliárd 969 ezer rubel, azaz 1,2% jutott. Az NKVD

léhese- részese-
deje
a Gulag-
unk
részesedése nem egyenletes: a szénbányászatban 4%-os, az olajkitermelésben 0,7%-os; az ércbányászatban 40%-os. A vaskohászatban, fémfeldolgozásban, gépgyártásban, hajógyártásban, vegyiparban, mezőgazdasági és közlekedési gépgyártásban gyakorlatilag nulla, építőanyaggyártásban 0,5-1%, a fényképezőgép- és filmgyártásban 100%-os (a híres FED-gyár); és végül, a fakitermelésben és fafeldolgozásban az NKVD adta a termelés 12%-át, maga a GULAG pedig 10%-ot. (Az NKVD, ill. MVD alá tartozó GULLP – Glavnoje upravlenie lagerej lesznoj promislenosti – rendszerének részét alkották a fakitermeléssel foglalkozó táborok.)

Szinte Hazanovval együtt kiáltunk fel: ez nem lehet igaz! Ez nem létezik! Tudjuk, hogy a GULAG foglalkozott a fakitermeléssel, a GULAG, és senki más! Csak-hogy a Nyugaton már ötven évvel ezelőtt hozzáférhető titkos dokumentum szenvtelenül azt közli, hogy nem a GULAG kizárólagos tevékenysége volt a fakitermelés, hanem csak 10%-a. (Igaz persze, hogy egyes területeken belül az NKVD részaránya nagyobb volt – a Murmansk, Gorkij, Szverdlovsk, Molotov megyékben, a Komi Autonóm Köztársaságokban, a Karél-Finn Köztársaságban, a Habarovszki és a Primorszki területeken a foglyok keze alól került ki a kitermelt fa fele, vagy még több is.) A fafeldolgozó iparban – fűrészáru, bútortalpfa – az NKVD adta a termelés 10-40%-át. A cellulóz és papíriparban, a textiliparban, az élelmiszeriparban, a könnyűiparban és a mezőgazdasági termelésben arányuk ismét szinte elenyésző (ez alól kivétel a bőrcipőgyártás, ahol 2%-os és a halászata, ahol 3%-os a részarányuk. Berija hivatalának fontos szerep jutott a nagy építkezésekben: az összes munkák 14,8%-át ők végezték el, a GULAG-ra ebből 5,8% jutott. Különösen

figyelemre méltó a vasútvonalak javításában és építésében, valamint az úthálózat építésében a NKVD részvétele. Az NKVD adta az áruszállítás, járműjavítás és abroncsszállítás 8-9%-át és hozzá tartozott a teljes aranybányászat.

Ismert nyugati közgazdászok már az ötvenes években felhasználták ezeket az adatokat, hogy belőlük kikövetkeztessék, hány fogoly lehet a Szovjetunióban. Peter Wiles angol professzor úgy számolta, hogy a tervnek megfelelő munkát az NKVD normál munkatermelékenység mellett 871 000 emberrel tudta elvégezni, ha nem számítjuk az aranybányászatot. Naum Jaszniy korrigált néhány adatot – beleszámolta az aranybányászatban foglalkoztatottakat, a táboron-belül-dolgozókat, a betegeket, a rokkantakat és azt, hogy a munka termelékenysége alacsony volt, és így kapott egy 3,5 milliós létszámot. Tyimasev kétmillió fogolyról ír. Ezek az adatok összeegyeztethetők az utóbbi időkben publikált anyagok adataival. Az 1939-es népszámlálás 3742 ezer foglyot tart nyilván a börtönökben, táborokban, kolóniákon és száműzetésben. Ragyogóan igazolódtak Van der Berg holland jogász adatai, aki az 1980-as évek elején terjedelmes monográfiájában feldolgozta a szovjet büntetőjogrendszert, és évekre lebontva közölte a foglyok létszámát, valamint büntetésük időtartama szerinti megoszlásukat és a büntetőtörvénykönyv büntetésük kiszabását indokló paragrafusai szerinti megoszlásukat. Többek között Van der Berg szerint 1936 és 1939 között a táborokban lévő foglyok száma 1,58 millió volt, ami szinte megegyezik a Zemszkov által közölt adattal. (Külön és meglehetősen érdekes probléma az is, hogy miért nem figyeltek föl e neves nyugati kutatók becsléseire. Nemcsak az emigránsok, hanem általában a neves

szovjetológusok is szívesebben adtak helyt a mitikusan felnagyított állításoknak, mint az alapos tudományos kutatásoknak. Elképzelhető, hogy túlságosan belemelegedtek a „Gonosz birodalma” ellen folytatott politikai harcba.)

Térjünk vissza a gazdasághoz. Láttuk, hogy az össztermelésben alig 1%-os az NKVD részvétele (az iparban és az építkezésekben 2-3%). Ugyanakkor a GULAG létszáma elérte az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak számának 10%-át. Úgyhogy a kényszermunka, amint az várható is volt, nem volt túl termelékeny. És noha Borisz Hazanovnak igaza van, amikor felsorolja a csatornákat, erőműveket, városokat, vasútvonalakat, amelyeknek építését főleg foglyok végezték, ezek a kommunista építkezések szinte kivétel nélkül közönséges szovjet látszatomunkának bizonyultak. A Fehér-tengeri és Balti-tengeri csatornáról kiderült, hogy alig van rá szükség, és lényegében csak turisztikai célokra használják. A Nagy-Türkmen csatorna építését félbehagyták, miután az építkezésre szánt összegek kimerültek, a Vorkuta-Dudinka vasútvonal rögtön azután, hogy kész lett, használatlanul állt, a védő erdősávok nem eredtek meg, és még sorolhatnánk a hasonló példákat. A GULAG szigetcsoport embermilliókat és rubelmilliókat nyelt el, és cserébe alig adott valamit. A GULAG-nak a gazdasági életben betöltött fontos szerepe egy mítosz, amit maguk az NKVD vezetői ötlöttek ki és amelyet az értelmiség, az emigránsok és néhány szovjetológus terjesztett tovább.

fontos A táborok a szovjet rendszerben nem gazdasági, hanem társadalmi és politikai szerepet játszottak. Azzal, hogy a felnőtt férfilakosság 3-5%-át kiszakította a társadalomból, egyrészt elszigetelte a társadalom legener-

gikusabb és potenciálisan legveszélyesebb ellenzéki rétegét, másrészt rettegésben tartotta ezzel a szabadon élőket. Hruscsov, amikor félbeszakította ezt a folyamatot, a hagyományos sztálini típusú szovjet rendszer hatalmas ítéletét írta alá.

MEGJEGYZÉS MARYLANDBÓL

Borisz Hazanov cikke, mint mindig, jó: de talán nem lesz fölösleges a következő két megjegyzés.

Először is: Robert Conquestet nagyon tisztetem, de meg kell mondanom, hogy „A nagy terror”-ban közölt, a fogolylétszámra vonatkozó adatai szükségképpen igen hozzávetőleges közvetett adatokra támaszkodnak és éppen ezért nem érdemes úgy hivatkozni rájuk, mint adatforrásra. Annál is kevésbé, mert nem demográfus. Nem mintha úgy gondolnám, hogy csak a megfelelő szakirányú diplomával rendelkező szakemberek szűk rétege formálhat jogot a kutatásra, csak éppen egy nem szakember véleményét (durva becslését) kellő óvatossággal kell kezelni.

Másodszor: van egy körülmény, amelyre nekem Stefan Rapavy hívta fel a figyelmemet. Vegyük úgy, hogy 1930 és 1950 között a lakosság durván több mint 200 millió volt. A férfiak aránya valamivel kevesebb, mint ennek a fele. Ha a gyermekeket és az öregeket figyelmen kívül hagyjuk (amint azt könyve 966. oldalán maga Conquest is javasolja egyébként), hiszen általában férfikoruk teljében lévő férfiakat vittek el; valamint figyelembe vesszük, hogy a táborokba és kivégezni elsősorban városi lakosokat vittek (csak 1960-ra lett a városlakók száma egyenlő a falvak lakosságával); tudjuk továbbá, hogy 1959-ben a 30 és 59 év közötti városban lakó férfiak száma 15,2 millió volt, azaz az akkori lakosság összlétszámának 7,3%-a, akkor – noha nem vállalkozom arra, hogy egy saját becsléssel álljak elő – ez az elementáris becslés segíthet abban, hogy egy általános nagyságrend határvonalait meghúzzuk.

Hozzátenném, hogy Borisz Hazanov, amikor erről a nagyságrendről ír, maga is megállapítja, hogy a 2 millió „kivetett és elfelejtett” ember körülbelül a lakosság 1%-át tette ki (104. oldal). A 2 milliót

(vagy akármilyen más értéket) a munkaképes korban lévő férfilakosság városban lakó arányában kell tekinteni, és akkor nem kevesebb, mint 5% lesz az arány, de lehet, hogy még több.

Igor Birman
Silver-Spring, USA

Bátorkodom megjegyezni, hogy ha más kérdésekben nem is szállok vitába Szergej Makszudovval, de legalább egy tétele polemikus túlzásnak tűnik. Makszudov a táborrendszert a terror olyan tisztán politikai eszközeként tartja, amely egyáltalán nem játszott komoly szerepet a Szovjetunió gazdasági életében. A lágerépítkezések, írja, közönséges szovjet látszatomunkák. „A GULAG-nak a gazdasági életben betöltött fontos szerepe egy mítosz, amit maguk az NKVD vezetői ötltek ki és amelyet az értelmiség, az emigránsok és néhány szovjetológus terjesztett tovább.”

Akinek volt szerencséje vagy szerencsétlensége saját szemeivel látni a lágerépítkezések méreteit és különösen eredményeit, annak ez a kijelentés megmosolyogtató. Amikor Makszudov a foglyok munkáját kevésbé termelékenynek nevezi, egy másik gazdasági rendszer mértékével mér. Nem merném látszatomunkának nevezni a végtelen szerelvénytörőket, amelyek kitűnő minőségű fával megrakodva hagyták el a táborokat, nem ritkán külföldre mentek, vagy a hazai ipart látták el – a bányászatnak, a repülőgépgyártásnak, a vasútépítésnek és a cellulózgyártásnak is szüksége volt rá. Makszudov is említi, hogy ennek a világon legnagyobb színesfém szállító országnak a teljes aranybányászata egészében az MVD kezében volt; ugyanezt lehetne elmondani az uránbányászatról is. A foglyok által felépített sarkkörön túli és távol-keleti városok és kikötők a mai napig állnak. A moszkvai egyetem toronyépülete sem dőlt össze. A Volga-Don csatorna, amelynek tervét Leibnitz készítette, csak a szovjethatalom éveit alatt valósult meg, az MVD ásatta ki. Hatalmas, addig parlagon heverő területeket hódítottak el a természetből, tettek termékennyé, és ezt nem az értelmiség és az emigráció találta ki. Egyáltalán nem mítosz, hogy a foglyok felépítettek egy sor hadiüzemet, a szögesdrót mögött nagyszerű tervezők dolgoztak, a „védelmi” ipar egész ágazatai jöttek létre a „saraskákban” és ezek létrehozásának dicsősége a büntetés végrehajtó szerveket illeti.

Borisz Hazanov

Viktor Nyikolajevics Zemszkov

A kulákok kitelepítése az 1930-as években*

Közismert, hogy a Szovjetunióban 1929 és 1933 között folyt le a mezőgazdaság kollektivizálása, amelyet a parasztok egy részének úgynevezett „kuláktalanítása” kísért. 1929 végén, 1930 elején egyes vidékeken a helyi szervek határozatai alapján megkezdődött a kulákoknak az adott terület határain kívülre kitelepítése, amely nagyon elkeseredéssel párosult. A későbbiek folyamán a kuláktalanítás egyre szélesebb méreteket öltött. Annak érdekében, hogy e folyamatnak jogalapja biztosítva legyen, a Központi Végrehajtóbizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1931. február 1-jén határozatot hozott a következő címmel: „A területi és megyei végrehajtó bizottságoknak és az autonóm köztársaságok kormányainak adandó jogi meghatalmazásról; amelynek értelmében a kulákokat a mezőgazdaság teljes kollektivizálási övezetéből ki kell kitelepíteni”.¹

A kulákokat három kategóriába sorolták:

1. csoport: aktív ellenforradalmárok, azaz a kolhozszervezés során aktív ellenállást mutató kulákok, akik elsöktek állandó lakhelyükről és ezáltal törvényen kívüli helyzetbe kerültek;

2. csoport: a kulákok leggazdagabb rétege, a helyi kulákság tekintélyes képviselői, az aktívan szovjetellenes kulákság magja;

* A tanulmány eredetileg megjelent: Szociologicseszkie iszszledovanija, 1991. 10. sz. 3–21. o.

3. csoport: a többi kulák.

A gyakorlatban nemcsak a kulákokat telepítették ki, nemcsak a kulákok vagyonát kobozták el, hanem az úgynevezett félkulákokét, a középkulákságét, a szegényekét, sőt, néha azon nincstelen napszámosokét is, akik a kulákok oldalán vettek részt a kolhozellenes megmozdulásokban.

Az első kategóriába eső kulákcsaládok családfőjét le tartóztatták, és ügyüket átadták kivizsgálásra a speciálisan e célra létrehozott „trojkáknak”, amelyekben a területi vagy megyei pártbizottság, az ügyészség és az OGPU képviselője foglalt helyet. A harmadik kategóriába sorolt kulákokat rendszerint a területen, illetve megyén belül telepítették át, tehát nem küldték kitelepítési övezetbe.

A második kategória kuláktalanított parasztjai és az első kategóriába esők családtagjai az ország távoli vidékein létrehozott kitelepítési övezeteibe kerültek, vagy pedig egy munkatelepre száműzték őket (másnéven ezeket úgy hívták, hogy „kulákszáműzetés” vagy „munkaszáműzetés”).

Az OGPU GULAG kitelepítésekkel foglalkozó osztályának regiszterében az áll, hogy 1930–31-ben 381 026 család került kitelepítésre, összesen 1 803 392 fő.² Az 1934-ig „kulákszáműzetésbe” küldött parasztokat speciális áttelepítetteknek („szpecpereszelenci”) hívták, míg 1934 és 1944 között munkára letelepítetteknek („trudposzelenci”), 1944 után pedig speciálisan letelepítetteknek („szpecposzelenci”).

Annak ellenére, hogy 1931 után is tovább folytatódott a „kulákszáműzetés”, a kitelepítettek száma sokkal kisebb volt, mint amennyi embert odairányítottak. Ennek fő okai között említhetjük a kitelepítés helyére utazás

(szállítás) közben elhalálozottak igen magas számát, a kitelepítés első éve alatt bekövetkezett halálesetek magas arányát és a tömeges szökést. 1932-ben a nyilvántartásban 1 317 022-en szerepeltek, 1933-ban 1 142 084-en, 1934-ben pedig 1 072 546 kitelepített volt (az adatok mindegyik év január 1-jére vonatkoznak, ld. az 1. és 2. táblázat adatait).

Ennek a több millió embernek az átköltöztetése az állam speciális betelepítési politikájának a következménye, amelynek célja az volt, hogy az erőszakos áttelepítésekkel megoldja az ország lakatlan vagy gyéren lakott vidékeinek birtokbavételét. Az Oroszországi Népbiztosok Tanácsa 1930. augusztus 18-án határozatot hozott a következő címmel: „Az északi, szibériai és Ural-vidéki területeken foganatosítandó speciális betelepítési intézkedésekről”. A határozatban ez áll:

1. Meg kell bízni az Oroszországi Földművelési Népbiztosságot, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó kitelepítetteket és családtagjaikat állítsa munkába a földművelésben és a mezőgazdaságban az északi, szibériai és az Ural-vidéki területeken.

2. Meg kell bízni az Oroszországi Népgazdasági Tanácsot, a Kereskedelmi Népbiztosságot és más gazdálkodó szervezeteket, hogy a Földművelési Népbiztossággal és az Oroszországi Belügyi Népbiztossággal egyeztetve állítsák munkába az ipar és a kézművesség területén alkalmazandó kitelepítetteket.

3. A speciális betelepítés végrehajtása során elengedhetetlenül szükséges, hogy

a.) maximálisan vegyék igénybe a kitelepítettek munkaerejét a fakitermelésben, a halászatban és más ipará-

gakban az ország távoli, munkaerőben szűkölködő területein, valamint

(b.) a mezőgazdaságban csakis azon kiteléptetteket szabad foglalkoztatni, akiknek munkaerejét nem lehet igénybe venni a fakitermelésben vagy más szakmákban vagy iparágakban.

4. Meg kell bízni az Oroszországi Földművelési Népbiztosságot, hogy az Oroszországi Népgazdasági Tanáccsal és a Kereskedelmi Népbiztossággal, valamint a megfelelő helyi szervekkel karöltve, az Oroszországi NKVD-vel való egyeztetés után dolgozza ki a jelen határozat 3. paragrafusának értelmében azokat a konkrét gazdasági intézkedéseket, amelyek szerint a kiteléptetteket hasznosítani lehet.³

szervezetek, melyek a szék = OGPU = NKVD

Rengeteg ember halt meg a „kulákszáműzetés” kijelölt helyére utazás közben. Az OGPU fennhatósága alá tartozó GULAG főnöke, M. Berman így ír egyik írásbeli jelentésében, amelyet az OGPU akkori elnökhelyettesének, Jagodának küldött: „Annak ellenére, hogy Ön többszöri utasításban figyelmeztette az Észak-Kaukázusi OGPU meghatalmazott képviselőit a fogolyszállítmányok összeállítását és megszervezését illetően, amelyeket az OGPU táboraiba és munkatelepeire irányítanak, az újonnan érkező fogolyszállítmányok állapota egyáltalán nem megfelelő. Az összes Észak-Kaukázusból érkező fogolyszállítmányban igen magas a halálozási arány és a megbetegedések aránya is, ez utóbbi elsősorban kiütéses tifuszból és heveny emésztőszervi megbetegedésekben jelentkezik.

1. táblázat*

Az 1932-es kitelepítés adatai

Tertület	Nyilván- tartásban szereplők száma 1932. ja- nuár 1-jén	1932-es év folyamán regisztrált növekedés				1932-es év folyamán csökkenés				1933. jan. 1-jén nyilván- tartot- tak	
		Szüle- tett	Újonnan érkezett	Szökés- ből visz- szahoz- tak	Más okból érke- zett	Összes növe- kedés	Meg- halt	Meg- szökött	Más okból távo- zott		Össze- sen távo- zott
Ural	484380	6540	10107	16922	1964	35533	32645	97005	24724	154374	365539
Északi vidék	120509	1594	3260	5068	6911	16833	4664	15571	4841	25076	112266
Nyugat-Szibéria	265846	3975	4292	9398	17937	35602	15616	40205	17943	73764	227684
Kelet-Szibéria	91720	1079	968	841	6771	9659	2022	4254	3314	9590	91789
Távol-Kelet	40440	531	4426	240	2553	7750	901	1445	5281	7627	40563
Aldan (Jakutföld)	4724	78	988	2	82	1150	188	8	134	330	5544
Észak-Kazahsztán	139039	1476	10283	1707	1688	15154	21344	22122	8240	51706	102487
Dél-Kazahsztán	41669	425	1307	296	11799	13827	1867	5397	10336	17600	37896
Közép-Ázsia	10471	499	27799	217	2847	31332	4156	7333	755	12244	29559
Ukraina	14934	383	3	140	-	526	704	961	359	2024	13436
Észak-Kaukázus	55318	703	303	1890	3010	5906	2845	6897	864	10606	50618
Gorkij terület	5888	146	28	35	147	356	211	318	380	909	5335
Leningrádi terület	32288	465	840	423	2613	4341	1090	1614	1524	4228	32401
Középső Volga-vidék	4136	54	392	116	4780	5342	411	740	679	1830	7648
Baskiria	5660	105	6240	683	11163	18191	1090	3140	302	4532	19319
Összesen	1317022	18053	71236	37978	74235	201502	89754	207010	79676	376440	1142084

* Az oblaszjy szót megyének, a kraj szót területnek fordítottuk. (A ford.)

2. táblázat

Az 1933-as kitelepítés adatai

Térület	Nyilvántartásban szereplők száma 1933. január 1-jén	1933-as év folyamán regisztrált növekedés				1933-as év folyamán csökkenés				1934. jan. 1-jén nyilvántartottak
		Született	Újonnan érkezett	Szükségből visz-szahozottak	Más okból érkezett	Összes növekedés	Meghalt	Megszokott	Más okból távoztak	Összesen távoztak
Ural	365539	3894	33920	17792	6171	61777	51010	55983	20010	127003
Északi vidék	112266	1606	16659	7679	4893	30837	15355	40360	7851	63566
Nyugat-Szibéria	227684	5557	140697	12647	22321	181222	26709	49718	43048	119475
Kelet-Szibéria	91789	1444	307	1193	2190	5134	6529	8581	2753	17863
Távol-Kelet	40563	688	601	757	11415	13461	2817	3617	1095	7529
Aldan (Jakutöld)	5544	116	-	4	140	260	226	4	387	617
Észak-Kazahsztán	102487	1535	43693	4128	691	50047	25293	14644	6791	46728
Dél-Kazahsztán	37896	547	11414	570	986	13517	6937	9264	6439	22640
Közép-Ázsia	29559	241	-	2155	133	2529	3469	15790	790	20049
Ukrajna	13436	152	33	111	1149	1445	2379	473	1637	4489
Észak-Kaukázus	50618	341	619	3721	5239	9920	7107	7190	4625	18922
Gorkiji terület	5335	177	3927	219	172	4495	638	1791	302	2731
Leningrádi terület	32401	438	392	442	2506	3778	835	895	2462	4192
Középső Volga-vidék	7648	74	312	151	431	968	1155	956	947	3058
Baskiria	19319	257	-	2641	586	3484	1066	6578	394	8038
Belbalt*	-	15	15517	1	-	15533	76	12	957	1045
Összesen	1142084	17082	268091	54211	59023	398407	151601	215856	100488	467945

*Az NKVD Fehér- és Balti-tengeri komplexuma

Az OGPU Szibériai Táborai vezetője azt jelentette, hogy az Észak-Kaukázusból Novoszibirszkbe érkezett 24., 25., 26., 27., 28. és 29-es számú kitelepítetteket tartalmazó szállítmányból, összesen 10 185 főből, útközben meghalt 341 fő, azaz 3,3%-uk, jelentős részük kimerültség, legyengülés következtében. Ezen magas halálozás oka:

1. a kitelepítésre irányítottak kontingensének összeállításában tanúsított bűnösen hanyag eljárás, amelynek eredményeképpen a szállítmányba olyan betegek és öregek is kerültek, akikről eleve tudni lehetett, hogy nem lesznek képesek átvészelní a hosszadalmas utazást;

2. a felsőbb szervek azon utasításának, amelynek értelmében a munkatelepítésre indulókat 2 havi élelmiszerellátmányban kell részesíteni, végre nem hajtása; a fent említett szállítmányokban a kitelepítetteknek nem volt semmiféle élelmiszertartalék, az út folyamán csak igen rossz minőségű kenyeret kaptak, 200 és 400 gramm közötti mennyiséget;

3. a szállítmányokkal utazók meleg ételt egyáltalán nem kaptak, forralt vizet nem elegendőt, a forralatlan víz fogyasztása következtében viszont tömeges megbetegedések ütöttek fel a fejüket...

Általában a GULAG vezetőségeinek a szállítmányok megérkezéséről szóló jelentései szükséztavúak voltak. Például Berman 1935. április 26-án ezt írta jelentésében Jagodának, aki ekkor már a Szovjetunió Belügyi népbiztosa volt:

„Jelentem, hogy az Észak-Kaukázusról kitelepített kulákgazdáknak munkára letelepítése befejeződött.

Összesen 4711 családot, 22 496 főt fogadtunk, ebből az Észak-Kaukázusi területre 3215 család, azaz 14 661 fő, Dél-Kazahsztánba 655 család, azaz 3275 fő és Üzbegisztán munkatelepeire 841 család, azaz 4560 fő. Az átvételkor különösebb esemény nem történt."

Az OGPU és az NKVD munkatársai igen gyakran megszürték a letelepítésre érkezett kulákcsoportokat a megérkezéskor. Egyeseket szabadon engedtek, másokat a GULAG táboraiiba irányítottak, de a kulákok zöme a speciális telepeken maradt. 1933. május 2-án kelt jelentésében Berman ezt írta Agranovnak és Prokofjevnek, az OGPU elnökhelyetteseinek: „Az OGPU Szibériai táborainak jelentése szerint az Észak-Kaukázusból Tomszkba érkezett kontingensből a folyó év május 20-i állapotnak megfelelően, az Ön rendelkezése értelmében megtörtént 9 868 fő átvizsgálása és ellenőrzése. A fenti kontingensből és a Nyugat-Szibériai Területi OGPU meghatalmazott képviselőinek trojkái határozatának értelmében szabadon engedve 85 fő, korlátozott szabadságot kapott 2 422 fő, táborra ítélve 64 fő, a fennmaradó 7297 főt munkatelepekre irányították."

Berman 1933. június 8-án Jagodának küldött jelentésében a következő, szerinte kedvezőtlen körülmények fordultak elő a kitelepített kulálok szállítmányainak összeállítása és megszervezése során: magas halálozási arány, kiütéstartífusz-járvány, heveny emésztőszervi betegségek, sőt, közönséges himlő. Sok a kimerült, legyengült ember, az időskorú, akiket nem lehet teljes mértékben foglalkoztatni, általános a tetvesség, hanyagul kezelik a nyilvántartást (nincsenek egyéni akták, a kitelepítésről szóló végzések hiányoznak, pontatlanul szerepelnek a nevek, az adatok hiányosak. Akadnak olyan emberek, akikre az 1933. április 20-i, a Szovjetunió

Népbiztosainak Tanácsa kiadott 775/146c számú rendelet nem is vonatkozik; a szállítmányoknak a helyszínre érkezésekor derül ki, hogy a kitelepítettek között érkeztek munkások, komszomolisták és külföldiek is.

A kitelepített kulákok ügyét teljességgel pragmatikus szemszögből ítélték meg: úgy tekintették őket, mint a gazdasági fejlesztésre szánt területekre irányítandó munkaerőt. Ez az oka annak, hogy a munkaképes kulákok kérvényeit, amelyekben a távoli vidékekre való áttelepítésük felülvizsgálatát kérték, kérlelhetetlenül elutasították, míg a munkaképtelen kulákok esetében liberálisan jártak el. 1931. május 20-án Jagoda egy „memorandumot” küldött a belorusz GPU elnökének, Redensznek, amelyben ezt írja: „A kitelepítendő kulákok 10 éven aluli gyermekeit és a 65 évnél idősebbeket rokonoknak vagy ismerősöknek lehet átadni, amennyiben azok kívánságukat fejezik ki, hogy gondoskodnak róluk... Azokat a kulákcsaládokat, ahol nincs munkaképes férfi, nem kell kitelepíteni..."

Csak hogy ezt a rendelkezést lépten-nyomon megszegték. Pliner, a GULAG vezetőhelyettese 1933. július 26-án így írt Jagodának küldött jelentésében: „Az Ön kategorikus utasítása ellenére, hogy a munkaképes férficsaládtaggal nem rendelkező családokat nem kell kitelepíteni, az Észak-Kaukázusból Tomszkba érkezett kitelepített kulákok között – amint azt a Szibériai Táborok vezetője jelentette – 933 teljesen munkaképtelen egyén van..."

A speciális betelepítés igen embertelen módszerekkel folyt. Általában az embereket teljesen lakatlan helyre szállították, és otthagyták őket a nyílt mező kellős közepén. A téli időszakban a túlélési esélyek gyakorlatilag a nullával voltak egyenlőek, hacsak nem vittek magukkal

előrelátóan fejszét, fűrészst és lapátot. Ha volt szer-
számuk, azonnal földkunyhókat ástak, fákat vágta ki,
deszkát fűrészelték, azaz „aktívan belakták” a helyet és
nagyon gyakran elkerülték az egyébként biztos halált.
Pontosan ez volt a módja a munkatelepek létrejöttének.
A telepeken egyre több ház épült, de még gyorsabban
nőtt a sírok száma a közeli temetőben.

• 1931 júliusáig a kitelepítettek szétküldésével, munká-
baállításával és a kitelepítettekkel kapcsolatos összes
kérdéssel a területi és megyei végrehajtóbizottságok
voltak megbízva. A Szovjetunió Népbiztosainak Taná-
csa 1930. július 1-jei határozata („A kitelepítettek elhe-
lyezéséről”) a kitelepítettekkel kapcsolatos adminisztrá-
ciót, a kulákok foglalkoztatását és munkábaállítását az
OGPU hatáskörébe adta. A GULAG speciális munkate-
lepeinek létrehozását a Szovjetunió Népbiztosainak Ta-
nácsa által hozott 1931. augusztus 16-án kelt 174c szá-
mú, 1933. április 20-án kelt 775/146c számú és 1933.
augusztus 21-én kelt 1796/393c számú rendeleteinek
értelmében szervezték meg (a GULAG 1934-ig az OG-
PU, 1934-től az NKVD alá tartozott). A fenti rendeletek
megfelelő törvénycikkeinek értelmében a GULAG fel-
adata volt a kitelepített kulákok felügyelete, elhelyezése,
ellátása és munkábaállítása.

1938. júliusában 1741 munkatelep adminisztratív el-
látását 150 járási és 800 települési parancsnokság látta
el. A parancsnokság személyzetét a helyi szervek és a
telepeken működő NKVD osztályok adták, míg a köz-
pontban az NKVD vezette GULAG emberei dolgoztak.
A parancsnoksági apparátus a gazdasági egységekben
dolgozó kitelepítettek fizetéséből levont pénzből tartot-
ta fent magát. 1931. augusztusáig a fizetések 25%-át

tartották vissza erre a célra, 1932 februárjáig 15%-át,
később 5%-át.

A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1931. augusz-
tus 16-án kelt 174c számú határozatának értelmében a
kitelepítettek átköltöztetésére és elhelyezésére az állam
40 millió rubelt adott. Ha abból ítélünk, milyen számal-
mas körülmények között tengették életüket a kitelepítet-
tek a munkatelepeken eltöltött első éveik alatt, akkor ez
az összeg egyáltalán nem volt elegendő.

1938. július 1-jei állapot szerint az NKVD GULAG
munkatelepein 997 329 kitelepített volt, akik 1741 te-
lepülésen éltek (ld. a 3. táblázatot). Túlnyomó többségük
paraszt volt, akiket az 1929 és 1933 közötti kollektivi-
zálás során „kuláktalanítottak” és küldtek „kulákszámú-
zetésbe”. Tízezrével voltak a „megbízhatatlan elemek”,
akiket 1933 és 1937 között telepítettek ki a nagyváro-
sokból és a határsávokból. A 4. táblázat mutatja a kite-
lepítettek földrajzi elhelyezését 1939. január 1-jei és
1940. január 1-jei állapot szerint.

3. táblázat

A kitelepítettek és településeik megoszlása
és elhelyezkedése

Megye, terület, köztársaság	Kitelepítettek száma	Telepek száma
Novoszibirszki megye	195523	517
Szverdlovi megye	171899	243
Karagandai megye	91297	30
Krasznojarszki terület	58863	120
Cseljabinszki megye	57337	40
Sztavropoli terület	45531	10
Omszki megye	44378	113
Arhangelszki megye	39031	82

Dél-Kazahsztán	34453	61
Irkutszki megye	32211	42
Távol-Kelet	29262	128
NKVD Belbalt	29181	21
Leningrádi megye	23131	9
Csitai megye	22745	73
Komi Autonóm Közt.	20172	37
Üzbegisztán	14307	13
Baskir Autonóm Közt.	12624	13
Kirgizisztán	11845	26
Vologdai terület	9606	45
Tadzsikisztán	9052	17
Észak-Kazahsztáni megye	8905	9
Kirov megye	7790	8
Ukrajna	7470	44
Karélia	6167	2
Jakutföld	3988	8
Kujbisevi megye	3287	4
Altáji terület	2783	18
Orenburgi megye	2532	3
Burját-Mongol Autonóm Közt.	1945	5
Összesen	997329	1741

4. táblázat

A kitelepítettek földrajzi elhelyezkedése
és megoszlása 1939. január 1-jei
és 1940. január 1-jei állapot szerint

Terület, megye, köztársaság	1939. jan. 1-jén		1940. jan. 1-jén	
	család	fő	család	fő
Novoszipirszki megye	48817	197030	48032	198402
Kazahsztán	33852	120395	36484	137043
Szverdlov megye	28916	102688	28886	105677
Molotov megye	21015	73632	21110	76659
Krasznojarszki terület	14472	53644	14346	55014
Cseljabinszki megye	12514	48008	13513	54940

Sztavropoli terület	11370	43023	11231	44583
Arhangelszki megye	12294	35386	13155	40053
Omszki megye	8574	35405	9269	39066
Irkutszki megye	7505	26586	8053	30014
NKVD Belbalt	8724	27907	8258	26092
Habarovszki terület	5839	24253	5812	25512
Csitai megye	5296	21384	5614	23866
Murmanszki megye	6486	20527	7142	23595
Komi Autonóm Közt.	5239	18986	5433	18941
Üzbegisztán	3432	13775	3523	14112
Baskiria	2948	11904	3144	12684
Kirgizisztán	2721	13116	2311	11271
Vologdai megye	2959	8641	3238	9827
Tadzsikisztán	2782	9043	2756	9024
Kirovi megye	2372	7807	2308	8023
Ukrajna	1855	6954	1815	7328
Jakutföld	1198	3703	1183	3628
Leningrádi megye	989	3355	988	3330
Kujbisevi megye	880	3163	875	3248
Altáji terület	674	2060	829	2762
Sztálingrádi megye	-	-	769	2568
Cskalovi megye	624	2474	613	2416
Burját-Mongol Autonóm Közt.	371	1547	491	1983
Karéliai Autonóm Közt.	348	871	622	1922
NKVD Vorkutai Táborai	359	1303	450	1615
Kalmük Autonóm Közt.	-	-	259	977
NKVD Norilszki Táborai	-	-	20	310
Összesen	255425	938552	262767	997513

Az 1938. július 1-jei adatok szerint egy-egy munkatelepre átlagosan 573 munkára letelepített lakó esett. A „kulákszáműzetés” vidékein azonban ez a mutató a következők szerint alakult:

Sztavropoli terület	4553
Karéliai Autonóm Közt.	3083
Karagandai megye	3043
Leningrádi megye	2570

Cseljabinszki megye	844
NKVD Fehér- és Balti-tengeri komplexuma	1390
Üzbegisztán	1100
Észak-Kazahsztán	989
Kirovi megye	974
Baskiria	971
Orenburgi megye	844
Kujbisevi megye	822
Irkutszki megye	767
Szverdlovi megye	707
Dél-Kazahsztán	565
Komi Autonóm Közt.	545
Tadzsikisztán	532
Jakutföld	498
Krasznojarszki terület	490
Arhangelszki megye	476
Kirgizisztán	456
Omszki megye	393
Burját-Mongol Autonóm Közt.	389
Novoszibirszki megye	378
Csitai megye	312
Távol-Kelet	229
Vologdai megye	213
Ukrajna	170
Altáji terület	155

Az 1930 és 1931-ben kitelepítetteket felmentették az adófizetési és mindenféle befizetési kötelezettség alól. A munkára kitelepítettek közül sokak számára ezt a kedvezményt 1935. január 1-jéig meghosszabbították, de a túlnyomó többségre 1934-től minden adónak és befizetésnek a kötelezettségét kiterjesztették, ugyanúgy, ahogy az az átlagos állampolgárra vonatkozott. Ezen kívül a kitelepítettek vissza kellett fizessenek minden állami kölcsönt, amit a település kiépítéséhez és gazdasági tevékenységének beindításához kaptak. 1937-ben a kitelepítettek összesen 10,5 millió rubel

értékben fizettek vissza kölcsöntartozást – a ki nem fizetett kölcsönök összege 1938. január 1-jén 68,2 millió rubelt tett ki.

A kitelepítettek foglalkoztatása az NKVD és a gazdasági szervezetek között szerződés alapján történt. A kitelepítettek munkafeltételei és fizetése a többi munkáshoz és alkalmazotthoz hasonlóan került megállapításra, azzal a különbséggel, hogy nem lehettek szakszervezeti tagok és fizetésük 5%-át a fentebb megnevezett célokra visszatartották. 1937-ben a munkatelepek adminisztratív ellátására és a személyzet ellátására 17 millió rubelt költöttek el, miközben a kitelepítettek fizetéséből visszatartott 5%-os levonások összege 27,4 millió rubel volt. 1937 augusztusában Pliner, a GULAG egyik vezetője egy feljegyzést írt Jezsovnak, az akkori belügyi népbiztosnak, amelyben panaszodik, hogy „a gazdasági szervezetek jónéhány eljárásban nem vonják le többé a kitelepítettek fizetéséből az 5%-ot, amelyből eddig a parancsnokságok és adminisztratív-gazdasági egységek kiadásait fedezték a munkatelepeken. Döntésüket azzal indokolják, hogy az Alkotmány 135. törvénycikke alapján a kitelepítettek teljes jogú állampolgárok.”

A kitelepítetteknek az új helyen az első években igen nehéz volt a sorsuk. A GULAG vezetőségének 1933. július 3-án kelt jelentésében, amelyet a Központi Bizottságnak küldött, ez állt: „A Fakitermelési Népbiztosságnak átadott kitelepítettek számára 1931 augusztusától a következő havi ellátási normát állapította meg a Kormány: minden kitelepített család tagjára 9 kg liszt, 9 kg gabonakása, 1,5 kg hal, 0,9 kg cukor jut. 1932. január 1-jétől az Ellátási Népbiztosság rendelkezéseinek értelmében a családtagok normáját a következő mértékig csökkentették: 5 kg liszt, 0,5 kg kása, 0,8 kg hal és 0,4

kg cukor. Ennek következtében az Urali és Északi területeken a fakitermelésben foglalkoztatott kitelepítettek helyzete erősen megromlott... Az Északi és Urali területeken lévő fagazdaságokban mindenfelől azt jelentették, hogy gyakran fogyasztanak az emberek táplálkozásra nem alkalmas pótlékokat, úgymint macskákat, kutyákat és elhullott állatokat... Az éhezés következtében ugrásszerűen megnőtt a megbetegedések száma és a halálozások száma. A cserdinszki járásban a kitelepítettek 50%-a betegedett meg. Az éhezés miatt nőtt az öngyilkosságok száma, növekszik a bűnözés. Az éhezők kitelepítettek a környező lakosságtól kenyeret és jöszágot rabolnak, ami elsősorban a kolhoz tagokat érinti. Az elégtelen ellátás következtében erősen visszaesett a munkatermelékenység, egyes fagazdaságokban 25%-kal esett vissza a kitermelés. Az elcsigázott, legyengült kitelepítettek képtelenek a normát teljesíteni, ennek következtében még kevesebb élelmiszert kapnak és még kevésbé képesek a munkájukat ellátni. Előfordultak esetek, hogy éhen haltak emberek a munkahelyükön vagy hazaérve...

Különösen sok volt a haláleset a gyermekek körében. 1931. október 26-án Jagoda így ír a Központi Ellenőrzési Bizottság elnökének és a Munkás-Paraszt Felügyelet népbiztosának, Rudzutaknak: „A kitelepítettek között igen magas a halálozási és megbetegedési arány... Észak-Kazahsztánban a népesség 1,3%-a hal meg havonta, a Narimszki területen 0,8%-a. Az elhunytak között sok a kiskorú gyermek. A 3 éven aluliak 8–12%-a hal meg, Magnyitogorszkban még ennél is több, a havi 15%-ot is eléri ez az érték. Meg kell jegyezni, hogy a halálesetek nem a járványok miatt következnek be, ha-

nem az elégtelen szállásviszonyok és az ellátás miatt, a gyermekhalál elsősorban az elégtelen táplálkozás.”

1932-ben a „kulákszáműzetésben” ötször több ember halt meg, mint amennyi született. Egyes vidékeken még rosszabb volt az arány:

Észak-Kazahsztánban	14,5-szeres
Baskíriában	10,4-szeres
Közép-Ázsiában	8,3-szeres
Középső Volga-vidéken	7,6-szeres
Urálban átlaggal azonos	5,0-szeres
Dél-Kazahsztánban	4,4-szeres
Észak-Kaukázusban	4,0-szeres
Nyugat-Szibériában	3,9-szeres
Északi területen	2,9-szeres
Aldánban	2,4-szeres
Leningrádi megyében	2,3-szeres
Kelet-Szibériában	1,9-szeres
Ukrajnában	1,8-szeres
Távol-Keleten	1,7-szeres
Gorkiji területen	1,4-szeres

A fenti adatok közötti óriási különbségnek sok tényező lehet az oka. Függött attól, milyen régen van az adott helyen a kontingens, mennyire alkalmazkodóképes, milyenek a klímaviszonyok, mennyire termékeny az adott helyen a föld, stb.

Az újonnan érkezettek körében mindig sokkal nagyobb volt a halálozási arány, mint az „öslakosok” között. Például 1934. január 1-jén az 1 072 546 kitelepített közül 955 893 „rég számozott” volt, akik 1929 és 1933 között érkeztek, és 116 653 „újonc” volt, akik 1933-ban érkeztek. 1933-ban a „kulákszáműzetésben” összesen 17 082 fő született és 151 601 halt meg – a régiek közül e két adat: 16 539 születés és 129 800

haláleset, – az újak között 543 születés és 21 801 haláleset. A régiak körében 1933 folyamán 7,8-szer többen haltak meg, mint amennyien születtek, az újak körében viszont ez az arány 40-szeres.

A születésszám és a halálozás közötti 1932-ben regisztrált arány 1933-ban tovább romlott egyes vidékeken, illetve még egyenlőtlenebb lett. Ennek több oka volt, de a legfőbbet abban láthatjuk, hogy 1932–33-ban az ország egyes vidékeit szárazság és éhínség sújtotta – így Ukrajnát, az Észak-Kaukázust, a Volga-vidéket, Kazahsztánt, részben az Uralt és más vidékeket is. Az állam bűnös pénzpoltikájának következtében a parasztoktól az utolsó gabonaszemig mindent elvettek, és ezért az emberek milliói haltak éhen. Az éhínség nem került el a kitelepítetteket sem. 1933-ban a kitelepítettek körében 8,9-szer többen haltak meg, mint amennyien születtek. Az egyes vidékeken ez az arány a következő volt:

Észak-Kaukázus	20,8
Észak-Kazahsztán	19,1
Ukrajna	15,7
Középső Volga-vidék	15,6
Közép-Ázsia	14,4
Ural	13,1
Dél-Kazahsztán	12,7
Északi terület	9,6
NKVD Fehér- és Balti-tengeri komplexuma	5,1
Nyugat-Szibéria	4,8
Kelet-Szibéria	4,1
Baskiria	4,1
Gorkiji terület	3,6
Aldán	2,0
Leningrádi terület	1,9

A felügyelet nélkül maradt gyerekek csavarogni kezdtek – szüleik vagy meghaltak vagy megszöktek. A „ku-

lákszáműzetés” általános kísérőjelensége volt a gyermekek csavargása egészen az 1930-as évek közepéig – 1934 végén a „Zapadolesz” (Nyugati erdőgazdaságok) területén lévő munkatelepeken 2850 felügyelet nélkül maradt gyereket regisztráltak.

1935-re a kitelepítettek viszonylag berendezkedtek az új helyeken. Nyugat-Szibériában a kitelepítettek birtokában 16 819 lakóház volt, valamint 295 fűthető barakk, a 12%-uk viszont még mindig földkunyhóban vagy félig földbe ásott kunyhókban lakott. 1935-től kezdve a születések száma magasabb volt, mint a halálozásoké: a „kulákszáműzetésben” 1932 és 1934 között 49 168 fő született és 281 367 halt meg, 1935 és 1937 között viszont 82 775 születésre 59 101 haláleset jutott.

1938 szeptemberében a munkatelepüléseken 1 106 általános iskola, 370 nem teljes (nyolcosztályos) középiskola és 136 (tízosztályos) középiskola működött. Ezen kívül 230 szakmunkásképző és 12 technikum volt a telepeken. Az iskolákban 8280 pedagógus dolgozott, közülük 1104 kitelepített volt maga is. Összesen 217 454 gyerek részesült oktatásban ezekben az iskolákban. Az iskolát megelőző intézmények hálózatában 22 029 kisgyermekkel 2749 nevelő foglalkozott. 5472 árvagyerek a települési gyermekotthonokban nyert elhelyezést. A településeken 813 klub működött, 1202 olvasóterem és vörös sarok, 440 mozgó mozi, 1149 könyvtár. 1935. december 15-én a Népbiztosok Tanácsa és az SzK(b)P KB határozatot hozott „A munkatelepek iskoláiról”, amelynek értelmében a kitelepítettek gyermekeit a nyolc osztály elvégzése után az országosan általános feltételek szerint technikumokba vagy más középiskolákba fel kell venni, és a tízosztályos középiskola elvégzése után, szintén az általánosan előírt követelmé-

nyek szerint, felsőoktatási intézményekbe felvételi kérelmüket továbbítani kell, ezen intézményekbe felvehetők.

Az NKVD szervei nem voltak képesek megakadályozni, hogy a kitelepítettek körében működő természetes társadalmi és demográfiai folyamatok végül is a „kulákszerűség” fokozatos elmosódásához vezessenek. Meglehetősen pesszimistán konstatálja az NKVD GULAG Munkatelepekkel foglalkozó osztálya 1939 februárjában az SzK(b)P KB-nak írott jelentésében: „A rendszer gyengülését kihasználva sok kitelepített elhagyta a munkatelepüléseket, védelmi fontosságú üzemekbe épültek be, például erőművekben dolgoznak, megyei vagy területi központokban, nagyvárosi vállalatokban dolgoznak. Onnan eltávolításuk és a munkatelepekre való visszatoloncolásuk nehézségekbe ütközik, mert már évek óta ott dolgoznak, szakképesítést szereztek, többen személyi igazolványt is kaptak, munkásokkal kötöttek házasságot; nem egy esetben saját házuk és háztartásuk van.”

Évről évre nőtt a munkatelepüléseken lakó szabad emberek száma, akik nem kitelepítés útján kerültek oda. 1932-ben 4234, ilyen volt, 1933-ban 4406, 1936-ban 43-228, az adatokat az adott év január 1-i állapotokra értve; 1937. április 1-jén pedig már 136 350 szabad ember élt e településeken. Akadtak közöttük olyanok, akik azelőtt kitelepítettek voltak, de felszabadították őket a „kulákszerűség” alól, és valamilyen okból nem hagyták el a települést; akadtak szabad állampolgárok, munkások és alkalmazottak, akik többségükben a Fáktermelési és Erdőgazdálkodási Népbiztosságnál dolgoztak, és munkahelyük kötötte őket a településekhez; és akadtak olyan szabad emberek, nem is kevesen, hanem

ezrével, akik rokonaik után jöttek ide. Csak 1937-ben 3758 szabad állampolgár érkezett a munkatelepekre, hogy együtt élhessen kitelepített rokonával, azaz család-egyesítés céljából.

A hétköznapi életben a kitelepítettek nyíltan vagy burkoltan hátrányos megkülönböztetésben részesültek. Például Hlomov, a Népbiztosok Tanácsának ügyvezetője 1939. június 17-én írott levelében, amelyet Berijának, az akkori belügyi népbiztosnak, Lobanovnak, a szovhozok népbiztosának és Benediktovnak, a földművelésügyi népbiztosnak címzett, ez áll:

„A Népbiztosok Tanácsa megbízásából közlöm, hogy a Népbiztosok Tanácsa nem tartja kívánatosnak, hogy a mezőgazdasági kiállításra jelöltek között kitelepítettek is legyenek.” Az NKVD helyi szervei rendszeresen értesítették a pártbizottságokat és a szakszervezeti bizottságokat, hogy a kitelepítettek köréből kikerült élmunkásoknak az ipari üzemekben és az építkezéseken ne adjanak üdülőt, beutalót a Krimbe és a Kaukázusba, hanem próbáljanak olyan ösztönző jutalmat kitalálni, amellyel nem jár együtt a kötelezően kijelölt lakhely körzetének elhagyása még a szabadság idejére sem. A diszkrimináció még sok másban is megnyilvánult; még abban is, hogy a fiatal kitelepítetteket nem engedték részt venni a „Vorosilovi lövész” és a „Készen a munkára és védelemre” jelvények megszerzéséért folytatott versenyen.

A kitelepítettek az 1930-as években nem voltak behívhatók a Vörös Hadseregbe és nem tartották őket nyilván a katonai-kiegészítő parancsnokságokon. Olyan intézkedéseket hoztak, amelyek gátolták, hogy megtanuljanak fegyverrel bántani és elsajátítsák a hadtudományt, illetve harci viselkedést. Berman 1932. május

15-én levelet intézett az OGPU meghatalmazott képviselőihez, akik a kitelepítettekkel foglalkozó osztályok élén álltak: „A GULAG 389. számú körlevele, amely 1931. október 13-án kelt, felsorolja azokat az önkéntes szervezeteket, amelyeknek létrehozása a munkatelepeken engedélyezve van. Ennek ellenére a mai napig jönnek létre OSZOAVIAHIM (Védelmi, repülő és vegyi építőmunka önkéntes szervezete) és MOPR (A forradalom harcosait segítő nemzetközi szervezet) keretében szervezett csoportok. Figyelembe véve, hogy az OSZOAVIAHIM szervezése elősegíti a kitelepítettek ifjúsági rétegeinek militarizálását, a leghatározottabban véget kell vetni e csoportok működésének. Az OSZOAVIAHIM és MOPR összes működő szervezetét meg kell szüntetni oly módon, hogy fokozatosan össze kell ezeket olvasztani más önkéntes csoportokkal, amelyeknek működése engedélyezett. Minden önkéntes szervezeti csoportban gondosan kerülni kell a kitelepítettek ifjúsági rétegeit militarizáló foglalkozásokat és munkát...”

A kitelepítettek büntetésére azt a módszert alkalmazták, hogy a viszonylag „belakott” területekről kietlen településekre irányították át őket. Például 1935 őszén a Nyugat-Szibériai területi pártbizottság titkáranak, Eihének a javaslatára 94 kitelepített családot, összesen 460 főt költöztettek át a Koriván-parancsnokság felügyelete alá tartozó telepről a terület távoli, északi vidékére, mert szabotálták a gabonabeszolgáltatást és más kötelezettségeket.

A kezdeti időszakban minden kitelepített meg volt fosztva választójogától. 1933-tól kezdve a nagykorúvá vált gyermekek fokozatosan kezdték visszakapni ezen jogukat. A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának elnöksége 1933. március 17-én kiadott határozata-

tában, amelynek címe: „A kulákgyermekek választójogainak visszaállításáról”, ez állott: „A kitelepítettek nagykorúságot elért gyermekei számára, akár száműzésben tartózkodnak, akár nem, a lakóhelyük szerinti kerületi végrehajtóbizottságban a választójogot vissza kell adni, feltéve, hogy az illető fiatal társadalmilag hasznos tevékenységet végez és lelkiismeretesen dolgozik.”

Ami a felnőtteket illeti, választójogukat 1935-ig csak szigorú egyéni elbírálás után kaphatták vissza, azt is csak akkor, ha már több mint öt évet töltöttek el a száműzésben és jó jellemzést kaptak a munkájukról és magaviseletükről. Az első olyan eset, hogy kitelepítetteket szabadon engedtek, 1932-ben következett be – a termelésben élen járó dolgozókat engedték el. 1932. május 5-én Jagoda az OGPU több köztársasági és területi vezetőjének a következő levelet küldte:

„A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága büntetésük elengedése mellett jogaiba visszahelyezte az Ön területén a mellékelt listán szereplő személyeket... A gyűléseken széleskörű nyilvánosság előtt kell ezt bejelenteni az összes munkatelepülésen. Hangoztatni kell, hogy az OGPU és a gazdálkodó szervezetek közbenjárására történt, amit az érintett kitelepítettek annak köszönhetnek, hogy becsületes munkájukkal, magas munketermelékenységgel bebizonyították a szovjethatalom iránti hűségüket... A jogaikat visszanyert személyek körében széles körű kampányt kell indítani, hogy önként maradjanak jelenlegi lakó- és munkahelyükön, ott, ahol eddig dolgoztak... A jogaikat visszanyert személyek elhagyhatják a munkatelepülést, ugyanolyan jogaik vannak, mint a Szovjetunió bármely polgárának és semmiféle korlátozást velük szemben alkalmazni nem lehet...”

6 A kitelepítettek jogainak visszaállítását a Szovjetunió Központi Végrehajtó-Bizottságának 1934. május 27-i rendkívüli határozata foglalta törvénybe. A szabadon engedett kitelepítettek többsége, az erős propaganda ellenére, elhagyta a munkatelepeket, ami komoly aggodalmat váltott ki az OGPU és az NKVD vezetőiből. 1935. január 2-án így ír Jagodának címzett jelentésében Berman: „A munkatelepek létrehozásának időpontjától 1934. november 1-jéig összesen 8505 család, azaz 31.364 fő kapta vissza jogait, akik közül 2488 család, azaz 7857 fő maradt a régebbi lakó- és munkahelyén, ami a szabadon engedettek 25,1%-a. Az Északi területen a 9621 szabadon bocsátott közül 968 fő maradt a munkatelepeken. Annak érdekében, hogy a jövőben ne forduljanak elő hasonló esetek, szükségesnek tartom, hogy a következőket javasoljam az NKVD vezetőségének:

1. állítsák le a kitelepítettek tömeges kiszabadítását
2. csak egyéni esetekben és csak olyan kitelepítettek kapják vissza jogait, akik lakóhelyükhöz erős gazdasági érdekeltséggel vannak kötve
3. tömeges meggyőző munkával el kell érni, hogy a jogaikba visszahelyezett személyek önkéntesen maradjanak a munkatelepeken
4. ne engedjék a kiszabadult kitelepítetteket visszaköltözni régebbi lakóhelyükre.”

Erre a jelentésre Jagoda a következő határozatot írta:

„Azonnal utasítást kell adni, hogy a jogok visszakapása nem jelenti az elutazás jogát. Ha nincs erre törvény, be kell menni a KB-ba vagy a KVB-ba. Állítsanak össze egy beadványt és írják bele ezeket az adatokat. Jan. 1. Jagoda”

Jagoda úgy találta, hogy ez még nem elég, és a következő levelet írta Sztálinnak:

„Szigorúan bizalmas
az SZKP KB Titkárnak,
Sztálin elvtársnak

A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának 1934. május 27-én kelt határozata, amely a kitelepítettek állampolgári jogaikban való visszahelyezéséről döntött, feltételezte, hogy a kiszabadult személyek a településeken fognak maradni.

De minthogy erre vonatkozó pont a törvény szövegében nem szerepel, a kiszabadulás mértékének arányában tömeges elutazásokra került sor, és a kitelepítettek elhagyják a településeket, ami a lakatlan vidékek benépesítésének programját meghiúsítja.

Mindazonáltal a jogaikba visszahelyezett kitelepítetteknek azon helyekre való visszaköltözésük, ahonnan őket kitelepítették, politikailag nem kívánatos.

Célszerűnek tartanám, ha a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága 1934. május 27-i rendelkezéséhez egy kiegészítést csatolna, amely kimondaná, hogy a kitelepítettek jogaikba visszahelyezése nem jelenti a jelenlegi lakóhely elhagyásának jogát.

G. Jagoda
a Szovjetunió Belügyi Népbiztosa
1935. január 17.”

1935. január 25-én a Központi Végrehajtó Bizottság határozata értelmében az összes volt kulák visszakapta választójogát. Ez azonban nem jelentette a teljes jogú állampolgári létet. A kitelepítettek továbbra is nem szabad, nem teljes jogú embereknek érezték magukat. Az 1936. december 5-én megszületett Alkotmány 135. tör-

vénycikke a munkára telepítetteket teljes jogú állampolgároknak nyilvánította. 1936 és 1937 telén a munkatelepüléseken a hangulat észrevehetően javult: sokan abban reménykedtek, hogy hamarosan hazatérhetnek szülőhelyükre, a családjukhoz. Nemsokára jött a kiábrándulás. Elmagyarázták a kitelepítetteknek, hogy most ugyan teljes jogú állampolgári státuszt élveznek, de... a lakóhelyüket elhagyni nincs joguk. Ez a körülmény a kitelepítettek jogait üres szólamná degradálta. 1937 augusztusában Pliner, a GULAG parancsnoka ezt írja jelentésében Jezsónak: „Az utóbbi három-négy hónap folyamán a kitelepítettek egyre több panaszt adnak be a központi és helyi kormányhivatalokhoz, amelyekben arra panaszkodnak, hogy az új Alkotmány elfogadása ellenére jogi helyzetükben nem állt be semmilyen változás.”

Természetes volt, hogy a nem szabad emberek megpróbáltak kitörni és érvényt szerezni deklarált szabadságuknak. Hatalmas méreteket öltött a „kulák-száműzetésből” a szökés, még szerencse, hogy innen összehasonlíthatatlanul könnyebb volt szökni, mint a táborokból vagy a börtönökből. Csak 1932 és 1940 között 629 042 fő szökött el a munkatelepekről, közülük 235 120-at fogtak el és vittek vissza. Voltak olyan nagy létszámú települések, ahonnan többen szöktek el, mint amennyien maradtak. 1938 végén például az NKVD különleges bizottsága megvizsgálta az arhangelszki megye munkatelepüléseit és megállapította, hogy a nyilvántartásban szereplő 89,7 ezer kitelepített közül 38,7 ezer megtalálható, 51 000 pedig szökésben van. A szökevényeket általában nem keresték aktívan, például ugyanitt, az arhangelszki megyében a parancsnokságok

csak akkor indították el a keresést, ha véletlenül tudomást szereztek a szökött tartózkodási helyéről.

Az OGPU GULAG-1932 május 22-én kiadott körlevelé szerint a szökött minden ingósága családjának tulajdonába ment át, ha azok a munkatelepen laktak. Ha a szököttnek nem volt családja, akkor vagyonát hat hónapra zárolták és utána elkobozták.

Az 1930-as évek első felében a parancsnokságok nem voltak tisztában azzal, be kell-e írni a született gyermekek anyakönyvi kivonatába, hogy kitelepített gyermeke. Ezt a kérdést 1935 végén szabályozták véglegesen. Berman 1935. október 29-én írt jelentésére, amelyben arról érdeklődik, be kell-e vezetni az anyakönyvi kivonatba, hogy valaki kitelepített gyermeke, Jagoda ezt a határozatot írta: „A kitelepítettek jogai vissza lesznek állítva, ezért azt kell beírni, amit a szülők kérnek. Az anyakönyvi kivonatba beírni, hogy valaki kitelepített gyermeke, nem kell és nincs is értelme. G. J. nov. 1.”

Az 1930-as évek végéig a kitelepítettek többségének továbbra sem volt személyi igazolványa. Még azok sem kaptak személyit, akik bányákban dolgoztak és a bányatelepeken a szabad állampolgárokkal laktak együtt. 1939 augusztusában Csernisov, a belügyi népbiztos helyettese így ír levelében Gorkinnak, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa titkárának: „A bányatelepek zónájában élő kitelepítetteknek nem fogunk személyi igazolványt kiadni. Ez a kontingens a munkatelepek parancsnokságai által kiadott igazolások alapján lesz bejelentkezve.” 1939 második felében azoknak a kitelepítetteknek, akik a gazdálkodó szervekkel kötött szerződés alapján építkezésen, fakitermelésen vagy a népgazdaság más ágazatában dolgoztak, személyi igazolvány kiadását engedélyezték, amelyben a 10. pontban ez szerepelt:

„érvényes az ebben és ebben a kerületben lakásra”. Ha egy kitelepített nem kitelepítettel-kötött házasságot, általában engedélyezték, hogy egy általuk kiválasztott helyre költözzenek és kiadták a kitelepítettnek a személyi igazolványát.

1936-tól a kitelepítettek a felnőtt lakosság más tagjaihoz hasonlóan, szerepeltek a választói nyilvántartásban és részt vettek a Legfelsőbb Tanács, a köztársasági és helyi szovjetek tagjainak megválasztásában. Például az Oroszországi Legfelsőbb Tanács 1939. október 21-én kelt határozatában, amelynek címe: „A helyi szovjetek munkásküldöttei megválasztásának előkészületeiről”, ez állt: „Megállapítandó, hogy a területi, kerületi, körzeti és helyi szovjetek munkásküldötteinek választását segítő választókerületek és választási irodák a munkatelepüléseken az általános elvek alapján szerveződjenek.”

1938 elején a nehéziparban a Szovjetunió Nehézipari Népbiztossága rendszerének keretein belül dolgozó 142 311 kitelepített a következőképpen oszlott el területenként:

Szverdlovszki megye	43645
Novoszibirszki megye	19600
Kazahsztán	16822
Cseljabinszki megye	16079
Leningrádi megye	11362
Karsznojarszki terület	7085
Távol-Kelet	9240
Irkutszki megye	6377
Karélia	3145
Jakutföld	2003
más területek	9693

A Szovjetunió Erdőgazdálkodási Népbiztossága rendszerén belül az erdőgazdaságokban, fakitermelésben dolgozó 63 926 kitelepített következőképpen oszlott meg területenként:

Szverdlovszki megye	14609
Karsznojarszki terület	11974
Arhangelszki megye	8292
Novoszibirszki megye	6034
Komi Autonóm Közt.	5992
Távol-Kelet	4113
Omszki megye	4018
Vologdai megye	2609
Irkutszki megye	2111
más területek	4174

A kitelepítettek tízezrei olvadtak bele az ország hatalmas ipari kombinátjainak kollektíváiba. Például a magnitogorszki nehézipari kombinátban 1938 elején 8304 kitelepített dolgozott, a kuznyecki nehézipari kombinátban 2126 fő, az Uralvagonsztrójnál 2809, az Uralvagon üzemben 1727, a Tagilsztrójnál 2240, az Uralmasnál 658, a „Karagandauol” kombinátban 19 115 kitelepített dolgozott.

Az 1938. július 1-jei állapot szerint nyilvántartásban szereplő 997 329 kitelepített egyén adatai is érdekesek.

128 148 kitelepített, aki 1935 előtt visszakarta a választójogát, nem volt korlátozva a munkaválasztásban és nem szerepelt a kötelező foglalkoztatási listán. A többi 869 111 kitelepített (közülük 247 961 férfi, 261 774 nő, 69 267 serdülő, azaz 14 és 16 év közötti, és 290 189 15 évnél fiatalabb gyermek) következőképpen oszlott meg a foglalkoztatás ágazata szerint:

nehézipar	354311
erdőgazdaság	165405
mezőgazdasági szövetkezetek (artelek)	162225
Földművelésügyi Népbiztosság rendszerében	32023
NKVD Fehér- és Balti-tengeri komplexuma	28083
Élelmiszeripari Népbiztosság rendszerében	20298
Út- és Vasútépítési Népbiztosság rendszerében	18196
szovhozokban	16505
könnyűipar és helyi kisipar	7886
Északi Tengeri Utak irányítása	3076
NKVD munkakolóniai	2691
más szervezetek	44722

Gyermekotthonokban és rokkantotthonokban volt összesen 3471 fő. A 869 191-es összlétszámból 355 301 fő állt munkában, 454 845 volt munkaképtelen. Ezen kívül 59 043 kitelepített volt munkaképes, de valamilyen okból nem dolgozott (ld. az 5. táblázatot). A kitelepítettek a különböző népbiztosságokhoz és más felügyeleti szervekhez tartozás szerint oszlottak meg. Az 1941. április 1-jei állapotot a 6. táblázat szemlélteti.

5. táblázat

A kitelepítettek népgazdasági ágazatok szerinti megoszlása
1939. április 1-jei állapot

Az NKVD GULAG kitelepítettekkel foglalkozó
osztályának táblázata (az adatokban szerepelnek az 1935-ig
jogaikba visszahelyezett személyek is)

Ágazat	Családok száma	Fő	Ugyanaz %-os ér- téken
Ipar és építőipar	131039	531430	53,7
Mezőgazdaság	63507	243308	24,6
Fakitermelés	60598	213407	21,5
Egyéb	638	2325	0,2
Összesen	255782	990470	100,0

6. táblázat

A kitelepítettek foglalkoztatottsága népbiztosságok
alá tartozás szerint (1941. április 1-jei állapot szerint)

Népbiztosság	Összes kitelepített	Munka- képesek	Foglal- koztatva
Fakitermelés	131329	59797	53495
Cellulóz- és papíripar	11767	4204	4104
Bányászat	138036	52888	45469
Színesfémkohászat	84779	36332	28446
Vaskohászat	63194	21704	20476
Földművelésügy	28451	15002	13885
Mezőgazdasági szövet- kezetek (artelek)	267127	116902	100915
Szovhozok	26895	11747	10139
Építésügy	21573	8242	6720
Építőanyagipar	10228	4258	3895
Helyi ipar	21061	9791	8984

Kisipar	8991	4258	3668
Folyami flotta	6388	4197	3747
Repülőgépgyártás*	3236	1222	1222
Terménybegyűjtés	523	281	268
Élelmiszeripar	8540	4433	3694
Halászat	11929	5381	4400
Belkereskedelem	5652	2913	2361
Könnyűipar	1374	536	502
Erőművek	10055	4024	3669
Kommunális gazdaság	6165	2550	2365
Gépgyártás	4692	2139	1984
Nehézgépgyártás	287	157	143
Közlekedés és útügy	209	162	161
Vegyipar	19708	7786	7505
Fegyvergyártás	712	377	325
Hadianyaggyártás	1328	560	560
NKVD	31812	17390	16264
Egészségügy	5896	3718	3449
Művelődésügy	6084	3534	2963
Szobesz (SzTK)	1416	30	30
Textilipar	639	259	248
Olajipar	310	128	106
Távközlés	495	297	249
Pénzügy	45	29	23
Hús- és tejipar	541	278	243
Igazságügy	5	3	3
Északi Tengeri Utak	490	224	217
Ipari együttműködés*	866	290	284
Művészeti bizottság**	35	17	13
Centroszozuz	537	292	289
Végrehajtóbizottságok	229	111	108
Kerületi szovjetek	2005	1049	918
Szövetkezeten kívüli mezőgazdaságban fogl.	2563	1195	876
Kisebbszervezetek	11831	5415	4322
Összesen	960133	416121	363725

* A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő hivatal

** A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő bizottság

Minthogy a betelepítési program egyik fontos tényezője volt a lakatlan és gyéren lakott vidékek mezőgazdasági művelés alá vonása, a Szovjetunió kormánya rendszeresen intézkedett arról, hogy a munkatelepülések kapjanak megfelelő vetőmagellátást. Például a Munka és Védelem tanácsa kötelezte az Ellátási Népbiztosságot, 1932. január 23-i „A nyugat-szibériai kitelepítetteknek adandó vetőmagellátásról” című határozatában, hogy a Nyugat-Szibéria északi területein élő kitelepítetteknek adjon ki 5269 mázsa búzát, 17 842 mázsa zabot, 6063 árpát, 4774 mázsa lent és 754 mázsa kendert.

1938. január 1-jei állapot szerint mezőgazdasági művelés céljából a kitelepítettek rendelkezésére állott 3 035 644 hektár termőföld, ebből 1 128 194 hektár szántóföld, 287 431 kaszáló, 590 789 hektár legelő, 44 914 hektár tanyasi földterület és 984 316 hektár erdő és egyéb földterület. 1938-ra a vetésterület elérte a 466 373 hektárt. Kaszálórétnek meghódítottak 1,1 millió hektár földet és legelőt. 1938 elejére összesen a vetésterületek, a kaszálók, a legelők és tanyasi földek, tehát a meghódított terület 2 202 066 hektárra növekedett.

1930 és 1937 között a „kulákszáműzetésben” 183 416 hektár földet tisztítottak meg a rönköktől, és 58 800 hektárt a bokroktól és ritkás erdőtől. Az erdőirtás utáni rönkkiadás legnagyobb része a narimi területen történt – 138 600 hektárnyi, az arhangelszki területen 14 453 hektár, az omszki terület északi részén 20 150 hektár, a vologdai területen 7612 hektár, a Komi Autonóm Köztársaság területén 4610 hektár, az irkutszki területen 6694 hektár, a Távol-Keleten 9297 hektár földet tettek termővé. Narimban és Karéliában 2988 hektárnyi mocsarat csapoltak le, Kazahsztán, Üzbegis-

tán, Tadzsikisztán és Kirgizia száraz területein 12 857 hektár földet telepítettek be növényvel. 24 3161 hektár szűzföldet törtek fel és műveltek meg, ebből 2 14605 hektár Észak-Kazahsztán korábban lakatlan területeire esett. A kitelepítettek munkaerejének köszönhetően óriási munkát sikerült elvégezni a korábban úttal nem rendelkező vidékek úthálózatának kiépítésében. 1938. január 1-jéig 7294 km földutat építettek, ebből 3812 km-t Narim mocsaras-tajgás vidékén, 724 km-t az arhangelszki terület erdős vidékein, 1139 km-t a szverdlovszki területen, 593 km-t az omszki terület északi részén és 168 km-t a kazahsztáni sztyeppéken.

1938 elején 1058 nem szabályzati alapokon működő artyel (mezőgazdasági kisszövetkezet) létezett kitelepített dolgozókkal, összesen 429 670 különböző korú emberrel. Közvetlenül a mezőgazdaságban dolgozott ezekben az artelekben 73 654 munkaképes kitelepített. 27 589 a narimi területen, 18 119 a sztavropoliban, 14 682 Kazahsztánban, 4524 Tadzsikisztánban a Vahsvölgyi gyapotfeldolgozóban és 8740 másutt. A „kulák-száműzetésben” működött még 141 háziipari artyel, összesen 8181 dolgozóval. A nem szabályzati alapokon működő mezőgazdasági és háziipari artelek működését az 1939. szeptember 9-én a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által hozott 986/236c számú rendelet szabályozta, amelynek címe: „A nem szabályzati alapokon működő, kitelepítetteket foglalkoztató artelek szabályzati alapokra helyezéséről”.

1937-ben a kitelepítettek 377 352 hektáron vetettek tavaszi búzát és 83 248 hektáron őszi búzát, az őszi szántás és parlag 308 939 hektárt tett ki. Közvetlenül a nem szabályzati alapokon működő artelek kiszolgálására specializálta magát 24 gép- és traktorállomás és 21

gépjavító műhely, amelyekben kb. 1000 traktor volt, 100 kombájn és 200 autó. 1937-ben a „kulák-száműzetésben” a következő, tonnákban kifejezett termés volt:

gabona	294859,0
gyapot	14119,4
ipari növények	4161,3
rizs	496,0
burgonya	167800,5
zöldség	38274,1
takarmánynövény (gyökér)	14041,0
széna	402284,5
siló	45241,3
durva takarmány	229583,3

1938. január 1-jén a kitelepítettek rendelkezésében 56 326 igásállat, 196 338 szarvasmarha, 62 303 sertés, 224 036 birka és kecske, 194 675 baromfi volt.

Az NKVD GULAG kitelepítettekkel foglalkozó osztályát komolyan nyugtalanította a véleményük szerint túlságosan nagy mértékű gyarapodás. 1938 szeptemberében Konradov, az osztály vezetője így írt Jezsovnak a jelentésében: „Egyes kitelepítettek már-már kulákhöz illő gyarapodást érnek el, illetve a legjobb úton vannak efelé. Például a habarovszki terület oborszki járásában 64 olyan gazdaságot találtak, amelyekben a kitelepítetteknek 3–5 tehene, 1 lova, 2–3 disznaja, 2–3 növendék-jószág. Fegyvert is tartanak, vadászattal foglalkoznak. Az irkutszki területen nagyobb a kitelepítettek személyi használatában lévő állatállomány növekedése, mint a szövetkezetek tulajdonában lévőké.”

Az osztály 1939 februárjában így ír a KB-nak címzett jelentésében: „Rengeteg tény mutatja, hogy a kitelepí-

tettek gazdaságilag gyarapodnak, spekulációval foglalkoznak, kötelességüket elmulasztják, és egyes esetekben segítik őket a kitelepítettekkel összebarátkozott parancsnoksági dolgozók is, pénzbeli vagy terményjuttatásokkal is. 1938. szeptember 29-én Jezsov elvtárs 1818. számú utasításában elrendelte az NKVD vezetőinek, hogy szigorítsák a munkatelepüléseken a fegyelmet...

Minthogy a kitelepítettek gazdaságában bekövetkezett „gyors kulákgyarapodás” az NKVD szervei által elkövetett komoly hibának számított, ez utóbbiak, amint ez akkoriban szokás volt, mindent „a nép ellenségeinek aknamunkájára” toltak. Az 1937-38-as letartóztatások nem hagyták érintetlenül az NKVD vezetőit sem, akiket többek között a kitelepítettek gyors gazdagodásával vádoltak. Íme egy részlet az NKVD GULAG kitelepítettekkel foglalkozó osztályának jelentéséből, amelyet az SzK(b)P KB-nak küldtek 1939 februárjában: „A kulákszáműzetéssel kapcsolatos munkát sokáig a nép ellenségei vezették (Kogan, Molcsanov, Berman, Pliner, Firin, Zakarjan, Visnyevszkij és mások). A szabotázs a következő irányokban zajlott... A kitelepített kulákok a környező kolhozokkal szemben kivételezett bánásmódban részesültek. A kitelepítettek újrakulakosodásának politikáját az állam költségén hajtották végre. Az NKVD-ben működő „nép ellenségei” a kitelepítetteket nem kötelezték beszolgáltatásra, adófizetésre és díjfizetésre, a hitelvisszafizetési határidejüket prolongálták vagy hiteleiket leírták még akkor is, amikor már gazdaságilag megerősödtek, sőt, lehagyták a környező kolhozok színvonalát...”

Az 1930-as évek elején és közepén nemcsak érkeztek a „kulákszáműzetésbe”, de volt egy kismértékű vissza-

felé irányuló folyamat is, akadtak kiszabadulók. 1934 és 1938 között 31 515 főt engedtek szabadon, mint „tévedésből száműzöttet”, 33 565 főt pedig eltartótnak nyilvánítva hazaengedtek. Emberek ezrei kerültek szabadlábra azért, mert tanulni küldték őket, vagy mert nem kitelepítettel kötöttek házasságot, vagy más okból. Ezek az esetek azonban nem voltak gyakoriak, és nem vesélyeztették a „kulákszáműzetést”.

Az első olyan jogi aktus, amely a „kulákszáműzetés” felszámolásának egyik legfontosabb csatornája lett a későbbiekben, a Népbiztosok Tanácsa 1938. október 22-én kelt határozata volt „A kitelepítettek és száműzöttek gyermekeinek kiadandó személyi igazolványokról”, amelyek szövegét teljes egészében közöljük:

A Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának 1143-280 számú rendelete

1938. október 22.

Moszkva, Kreml

A kitelepítettek és száműzöttek gyermekeinek kiadandó személyi igazolványokról

A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa elrendeli:

A kitelepítettek és száműzöttek gyermekeinek 16 éves koruk betöltésekor, amennyiben büntetlen előéletűek, személyi igazolványt kell kiadni az általános rendelkezések szerint és munkábaállás vagy tanulmányok folytatása céljából lakóhelyükről való elutazásuk elé akadályt gördíteni nem lehet.

A központi településekre beutazásukat korlátozandó személyi igazolványok 10. pontjában utalni kell a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának 1933. április 28-án ki-

adott 861. számú rendeletének 11. pontjára, amelyről az 1936. augusztus 8-i 1441. számú rendelet intézkedik.

V. Molotov
a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának Elnöke

N. Petrunyicsev
a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának Ügyvezetője

Ennek a rendeletnek az értelmében a kitelepítettek gyermekei, feltéve, hogy nem voltak büntetve addig, 16 éves korukat betöltve nem kerültek az NKVD GULAG kitelepítettekkel foglalkozó osztályának a nyilvántartásába. A 16 éves fiúk és lányok megkapták, mint más kortársaik, a személyi igazolványukat és elhagyhatták a települést.

A rendelet kibocsátását követő pár hónapban azonban senkit nem engedtek el, mert az NKVD GULAG helyi szervei és parancsnokságai nem tudták, milyen elv szerint cselekedjenek. Ráadásul a felettes szerveik sem tudtak nekik megfelelő felvilágosítással szolgálni. 1939 februárjában Tyiskov, az NKVD GULAG kitelepítésekkel foglalkozó osztályának vezetője így panaszkodott az SzK(b)P KB-nak írott jelentésében: „Felvilágosításra van szükség azt illetően, hogyan hajtandó végre az 1938. X. 22-i határozat a 16 éves korukat betöltött személyek esetében: azokra vonatkozik-e, akik a rendelet kiadásakor és utána töltötték be a 16. évüket, vagy akik 16 évesnél fiatalabbak voltak, amikor kitelepítették őket. A SzNT megtagadta a felvilágosítást. Szükséges a hivatalos magyarázat, minthogy a helyi szerveknél nagy a kavarodás a kérdésben.”

Az 1938. október 22-i rendelet értelmében 1939 folyamán 11 824, 1940 folyamán 77 661 kitelepítettet

engedtek szabadon. Többségükben olyanok szabadultak, akik 1922. október 22-én vagy később születtek, ahogy fokozatosan betöltötték 16. életévüket; a korábban születettek a rendeletet kevésbé vonatkoztatták. Mindamélt 1939-40-ben tanulmányuk folytatása céljából 18 451 főt engedtek szabadon, eltartottnak nyilvánítottak 2721 főt, és mint „tévedésből száműzöttet” engedtek szabadon 1540 főt. 1938 és 1940 között egyes volt kulákokat, akik 1935 előtt visszakapták választójogukat, a helyi szervek elengedtek és elutazhattak az általuk választott lakóhelyre. Ezen kívül 1939. június 3-án az NKVD intézkedett „A hadirokkant kitelepítettek szabadonengedéséről”.

Ennek ellenére 1941 első hónapjaiban növekedett a „kulákszáműzésben” tartózkodó személyek száma. 1941 első negyedévében a kitelepítettek száma 930 221-ről 960 133-ra nőtt, azaz a növekedés 29.912. Ezek közül 5476 helyben született, máshonnan érkezett családegyesítés céljából 314, a korábban jogaikat visszakapottak közül visszaküldtek 174-et. A köztársaságokon, területeken és járásokon belül átirányítottak más munkára 21 514 főt, gyermekotthonba 346 főt, rokkantotthonba 210 főt, más munkatelepülésen lévő családjához 1029 főt, szökésből visszahoztak 658 főt (ebből 345 önként-tért vissza, 313-at hoztak), börtönből szabadult 498, más okból érkezett 47 393 fő. Ugyan-ezen időszakban a létszámcsökkenés 47 791 fő. Közülük szabadon bocsájtottak 23 296 főt (az 1938. október 22-i rendelet hatására 21 523 főt), más munkatelepülésre ment 340; átirányítottak más munkára 19 206 főt, gyermekotthonba 25 főt, rokkantotthonba 55 főt, családegyesítési céllal más munkatelepülésre 987 főt, meg-

szökött 492 fő, elítéltek 764 főt, meghalt 2844 fő, más okból távozott 782 fő.

A Nagy Honvédő Háború kezdetének időpontjától hirtelen csökkent a szabadulás iránti kérelmek száma, sőt, a korábban szabadon engedettek kérvényei egyre nagyobb számban érkeznek, hogy hadd térjenek vissza régebbi munkatelepülésükre és vegyék őket újra nyilvántartásba. Érthető, miért történt így: a kitelepített státusz felmentést jelentett a katonai szolgálat és a front-rakúdság alól. Az NKVD a helyi szervekhez direktívát küldött, amelyben követeli a fiatal kitelepítettek szabadon engedését és azoknak a katonai nyilvántartásba való átadását, kivételt képeztek ez alól a németek, finnek, stb.⁴

Az 1930-as és 1940-es évek dokumentumaiban a „munkára telepített”, „kitelepített” és „volt kulák” megnevezések szinonimaként szerepeltek, de a valóságban ez nem így volt. 1942. január 1-jei adatok szerint a 936 547 kitelepített közül 871 851 volt csak „volt kulák”, azaz a 93,1%-uk. Ezeket 1929 és 1933 között telepítették ki a kollektivizálás alá eső területekről, vagy mint volt kulákok a városba szöktek és később onnan vitték el őket (noha már esetleg az iparban dolgoztak) az NKVD emberei. A fennmaradó 64 696 kitelepített a 6,9%-ba tartozott: a beszolgáltatási vagy más kampányok ellen folytatott szabotázs és aknamunka büntetéseként bírósági határozat értelmében kitelepítésre ítélték; az OGPU trojkáinak határozata alapján kitelepített városi lumpen elemek, akik megtagadták a Moszkvától, Leningrádtól vagy más központi településtől 101 km-nél távolabbra költözést (többnyire 1933-ban érkeztek, a személyi igazolvány bevezetésekor); az államhatárok körzetének megtisztításakor, 1935 és 1937 között az

NKVD által kitelepített személyek; az OGPU és a bíróságok által (többnyire 1932–33-ban) 3-tól 5 évig terjedő börtönbüntetésre ítélt személyek, akiknek büntetését (kivéve a „társadalomra igen veszélyes elemeket”) enyhítették és száműzetésre cserélték. Mindezek bekerültek a „volt kulák” kategóriába.

1942. április 11-én a Honvédelmi Bizottság rendeletet fogadott el, amelynek értelmében a volt kulákokat is be lehetett hívni katonai szolgálatra.⁵ Új szakasza kezdődött a „kulákszáműzetésnek”, amely külön kutatásokat igényel.

Végezetül meg szeretném jegyezni, hogy a jelen cikkben nyilvánosságra hozott statisztika nem igazolta az irodalomban széles körben elterjedt nézeteket, amelyek szerint a kollektivizálás időszakában több tíz millió parasztot telepítettek ki és költöztettek át távoli vidékekre. Szolzsenyicin például ezt írja: „Az 1929–30-as évek áradata tizenöt millió muzsikot gyömöszölt be a tundra és tajga vidékére”.⁶ Ez a valódi adatok 7-szeres felnagyítása. Mindazonáltal ez a feltételezett adat, a valódi nagyságtól távol eső statisztika, amely Szolzsenyicin könyvéből származik, a külföldi (sőt szovjet) szerzők műveiben is mint hiteles információ szerepel.⁷ Ennek nem kis mértékben az az oka, hogy a valódi adatok a legutóbbi időig szigorúan titkosak voltak.

Jegyzetek

¹ Izvesztyija, 1931. február 2.

² Zemszkov, V. N.: Szpecpereszelencki: po dokumentacii NKVD-MVD SzSzsZR. Szociologiceszkije Issledovanyija 1990. 11. 3–6.

A hitleri népirtás a Szovjetunió területén*

Az ellenséges koalíció ellen folytatott véres harcok 1418. napja alatt országunk népei nagy áldozatot hoztak azért, hogy a szovjet államot megvédjék, és azután felszabadítsák Európát a német fasizmus uralma alól.

Az áldozatok számáról mind a mai napig egymásnak ellentmondó adatok jelennek meg a történészek munkáiban. Néha egészen valószínűtlen adatok is napvilágot látnak, aminek persze főleg az az oka, hogy nem ismeretek kellőképpen a hiteles állami dokumentumok. Jelen cikk szerzője tagja annak a bizottságnak, amely a Tudományos Akadémia égisze alatt működik és Jurij Poljakov vezetésével azon dolgozik, hogy megállapítsa a Nagy Honvédő Háború alatt a szovjet népet ért veszteségeket. Minthogy eleddig hozzá nem férhető hivatalos dokumentumok hatalmas tömegét áll módjában átnézni, ezen rövid áttekintésben megpróbál objektívebb és pontosabb adatokkal szolgálni arról, milyen méretű volt a fasizták okozta veszteség a békés lakosság körében a megszállt területeken.

Szólni kell néhány szót arról, mi a különbség a frontokon és a polgári lakosság körében elszenvedett veszteségek kiszámításában, és hogy ezelőtt mennyire foglalkoztatta a szovjet kutatókat ez a két kérdés.

A frontokon bekövetkezett háborús veszteségekről mind a hadtörténészek, mind a civil történészek sokat

* A tanulmány eredetileg megjelent: Szociologicseskije isszledovanija, 1991. 12. sz. 3–11. o.

- 3 Az Októberi Forradalom Központi Állami Archívuma. A Szovjetunió legfelső államhatalmi és államigazgatási szerveinek archívuma. (CGAOR SzSzSzR). Minthogy a teljes cikkben szereplő anyag forrása itt található, a továbbiakban erre hivatkozásokat nem közlünk.
- 4 A háború első hónapjaiban 12 574 család esetében állították le az 1938. október 22-i határozat értelmében szabadon engedendő fiatalok ügyét, akik ekkor érték el a 16. életévüket. Közülük 7067 német család volt, 2535 lengyel, 1073 finn, 708 észt, 433 bolgár, 357 lett, 118 osztrák, 98 görög, 65 cseh, 33 litván, 32 francia, 18 szlovák, 10 iráni, 7 albán, 5 arab, 3 kínai, 3 román, 2–2 török, holland és norvég, 1–1 szerb és olasz. 1944-ben a szabadon bocsátásokat beszüntették a „volt kulákok” kategóriájában is a kalmük, csecsen, ingus, karacsajev, balkarec és krími tatár nemzetiségűek esetében is.
- 5 1942 áprilisa előtt is hívtak be a Vörös Hadseregbe kitelepítetteket korlátozott számban. A háború kitörésétől 1941. október 15-ig 3218 kitelepítettet hívtak be, közülük 301 irodai munkára, 2917 különleges építőzászlóaljba került.
- 6 Szolzsenyicin, A. I.: Arhipelag Gulag. Moszkva, 1989. I. köt., 34.
- 7 Conquest, R.: Zsatva szkorbi (A bánat aratása). Voproszi Isztorii 1990. 1. 137–160.; Medvegyev, R. A.: O knyige Szolzsenyicina Arhipelag Gulag. Pravda 1989. december 18.

írtak a sajtóban (sajnos, értékeléseik nagyon eltérőek), azonban a polgári áldozatokról, az Oroszország és a nyugati tagköztársaságok területén bekövetkezett hitleri népirtásról nem születtek tanulmányok.

Nézzük meg, milyen körülmények között történt a veszteségek felmérése a különböző szinteken.

Az első hónapok tragikus fronteseményei közepette a szovjet katonai vezetés nem volt képes számba venni még az egyes hadiegységek veszteségeit sem. A továbbiakban viszont a veszteségek felmérése rendszeresen és viszonylag pontosan történt. Minthogy a háború első szakaszában a fejtelenség uralkodott, nem lehet pontos adatokat kideríteni, éppen ezért nincs abban semmi különös, hogy a sajtóban megjelent értékelések olyannyira különböző számadatokat közölnek.

Ami a polgári lakosságot ért veszteségeket illeti, az illetékes szovjet hatóságok viszonylag kielégítően mérték fel azokat, amint egy-egy terület felszabadult, illetve közvetlenül a háború befejezése után. E felmérés tehát viszonylag nyugodtabb körülmények között folyt. Ennek köszönhetően a továbbiakban közzétett adatok aránylag pontosnak mondhatók a katonai veszteségekről szóló adatokhoz képest. A polgári lakosság körében történt veszteségekről szóló adatok a legfelső kormány-szervek hivatalos dokumentumaiból származnak – a Tervhivaltól, a Rendkívüli Állami Bizottságtól (Csrezvicsajnaja Goszudarsztvennaja Komisszija) stb.

E cikk szerzője a fent említett emberi veszteségeket felmérő bizottság által kidolgozott módszert alkalmazta.

A szovjet oldalon bekövetkezett nagyszámú veszteség okait nemcsak politikai tényezők határozzák meg, hanem Sztálin és az ország katonai vezetésének teljesen konkrét stratégiai tévedése. Mindannyian jól tudták,

hogy a német csapatok már elfoglalták kiindulóállásait, hogy lerohanják a Szovjetuniót, mégis érthetetlenül félénken viselkedtek. Az ellenség behatolása előtt alig pár nappal sem tudták rászánni magukat, hogy kiadják a parancsot a nyugati határoknál lévő katonai körzetek parancsnokainak: csapataikat helyezték harckészültségbe és álljanak készen a kemény védekezésre.

Sztálin gyávasága és a szovjet vezetés stratégiai hibája miatt történhetett az meg, hogy az első napokban az ellenséges erők szinte szabályos zárt sorokban meneteltek végig a szovjet határmenti területeken, mert a Vörös Hadsereg nem tanúsított ellenállást. Az agresszorok szétzilálták a szovjet legfelsőbb katonai vezetés központi irányítását, és csak a frontharcosok és parancsnokok önfeláldozásának köszönhető, hogy a Vörös Hadsereg egymástól elszigetelt egységei meg tudták állítani a tapasztalt ellenség menetelését.

Az első, nyári és őszi hadjáratok során a német fasiszta csapatok mélyen behatoltak országunk területére. Nyugati irányban 1000 km, dél-nyugati irányban 1250 km, észak-nyugati irányban 850 km távolságra jutottak.¹ Elfoglalták a Baltikumot, Belorusziát, Moldáviát, Ukrajna nagyobb felét, a Karél-Finn Köztársaság egy részét, behatoltak az Oroszországi Köztársaság egyes megyéibe, megközelítették Leningrádot és Rosztovot, veszélybe került Moszkva.

1943 elején közel kétmillió négyzetkilométer szovjet terület került német megszállás alá, egészen pontosan 1 926 000 km².² Mielőtt a fasiszta csapatok lerohanták a Szovjetuniót, ezeken a területeken 88 millió ember élt, amint azt a Tervhivatal közli a kormánynak írott, „A Szovjetunió gazdasági és kulturális építésének eredményei 30 év alatt” című jelentésében.³ A szervezett és

ösztönös evakuálás eredményeképpen nem kevesebb, mint 112 millió ember tudott az ország keleti részébe menekülni (szintén a tervhivatal adata).⁴ A német, román, magyar és finn fasiszták fennhatósága alatt legalább 78 millió ember maradt, az ország lakosságának 5 ~~Fontos~~

A polgári lakosság számára a fasiszta uralom tragédiát jelentett, és a területek nagyobb részén a megszállás 2-3 évig is eltartott.

Messze tekintő hódító terveiknek megfelelően a náci vezérek még jóval a Szovjetunió megtámadása előtt „felsőbbrendű fajnak” kiáltották ki a német népet, amely arra van predesztinálva, hogy más népek, elsősorban a szlávok fölött uralkodjon. Még a „Mein Kampf” című könyvében így írt Hitler: „Amikor új európai területek meghódításáról beszélünk, akkor természetesen elsősorban csak Oroszországot és a neki alárendelt államokat értjük ezen.” Hitlernek ez a terv volt a „Barbarossa hadművelet” (21. számú irányelv) lényege, amelyet 1940 decemberében hagytak jóvá. Miután a fasiszta Németország behatolt a Szovjetunió területére, a tervet a legkegyetlenebb módszerekkel kezdték megvalósítani a polgári lakosokon és a hadifoglyokon, az 1899 ~~Fontos~~ ben és 1907 ben Németország által is aláírt Hágai egyezmény teljes semmibevételével. A Hágai egyezmény félre nem érthető módon kimondja, hogy a hadi cselekményekben részt nem vevő polgári lakosság sérthetetlenséget élvez, katonailag nem védett városokat és településeket bombázni és lőni tilos. A fasiszta Németország vezetői sárba taposták ezt a megállapodást. Hitler vezetői és a Wehrmacht felső parancsnokai az egész világ előtt arcátlanul kijelentették, hogy a Szovjetunióval folytatott háborúra a Hágai egyezmény nem vonatkozik.

Közismert, hogy a náci titokban készítették elő a támadást. Ugyanilyen titokban dolgozták ki a Szovjetunió népeinek irtását, a végrehajtási módszereket. 1941. március 30-án a tábornokok tanácsán Hitler kijelentette, hogy a Szovjetunió elleni háború során nemcsak a szovjet államiság megsemmisítéséről, hanem a szovjet nép megsemmisítéséről kell szó legyen. Hangsúlyozta, hogy „Keleten a kegyetlenség a német nép jövője érdekében végrehajtott jótett”.⁶ Ebben a szellemben készült el Himmler és Rosenberg irányítása alatt és a német hadsereg felső vezetésének közreműködésével az „Ost” terv és egy sor, a háború folyamán hozzáírt irányelv.

Az „Ost” terv eredetileg azt irányozta elő, hogy harminc éven belül Lengyelországból és a Szovjetunió nyugati területéről ki kell telepíteni 31 millió embert, és a helyükre német telepéseket költöztetni. De 1942. április 27-én Himmler hivatala kiad egy állásfoglalást, amelyben már a megjelölt régiókból kitelepítendők létszáma 46-51 millió ember.⁷

A kitelepítés végcélja Nyugat-Szibéria és az Észak-Kaukázus lett volna.

Azonban a nürnbergi per során a háborús bűnösök kihallgatása közben fény derült arra, hogy az „Ost” tervben szereplő „kitelepítés” szó valójában kiirtást jelent. Az egyik tanú, maga is háborús bűnös, kijelentette a nemzetközi törvényszék színe előtt: „Himmler még 1941 elején, a Szovjetunió elleni hadbalépés előtt azt mondta Weselburgban, hogy az Oroszország elleni hadjárat célja a szláv lakosság kiirtása”.⁸ De Himmler még ezzel sem mondott ki mindent. Hivatalának és a német hadsereg vezetésének titkos instrukcióiból ítélve más „nem árja” népeket is ki akartak irtani – a balti népeket (erre utal Rosenberg 1941. július 21-én az Ostland Bi-

rodalmi parancsnoksága részére kiadott utasítása)⁹, és a moldovánokat is, akik Hitler román szövetségeseinek a rokonai. A zsidók teljes kiirtásának tervét pedig már említeni sem szükséges.

A fasiszta Németország vezetésének állami politikája azért épült a népirtás politikájára, azaz bármely népnek, de különösen az oroszoknak és más szláv népeknek a módszeres és tömeges kiirtására, biológiai megsemmisítésére, mert lehetetlenné akarták tenni, hogy a jövőben bárki ellenállást tanúsítson a nácizmus ellen. Hitler még a háború előtt arcátlanul kijelentette: „Jogomban áll, hogy az alacsonyabb rendű fajhoz tartozó emberek millióit semmisítsem meg... Többféle módszer létezik, amelyekkel el lehet érni, hogy a számunkra nem kívánatos népek kihaljanak”.¹⁰

A felsőbb parancsnokok és a saját belátásuk szerint cselekvő német megszállók a lakosság „primitív” rétegeit kímélhették meg, akik a későbbiekben néma-rabokként szolgáltak volna a német gyarmatosítóknak. Az „Ost” program és más parancsok értelmében az értelmiséget, a lakosság politikailag műveltebb részét, azok nemzetiségére való tekintet nélkül meg kellett semmisíteni.

E tekintetben jellemző az a Himmler által Hitlernek 1940. május 25-én előterjesztett dokumentum, amelynek címe: „Elképzelések a keleti területek helyi lakosságával való bánásmódról”.¹¹ Hitler teljesen egyetértett Himmler elgondolásával, amelyet mint irányelvet jóváhagyott és megvalósítását a keleti hadjáratban alkalmazandónak ítélte. Himmler programjában ez állt: „A primitív lakosságnak nem lehet általános iskolainál magasabb iskolai végzettsége. A népiskolákban az okta-

tás végcélja csak az egyszerű számolás, legfeljebb 500-ig, valamint az aláírás megtanulása.”

Hitler kormányának és a Wehrmachtnak az utasítására Kelet-Európa és a Szovjetunió népeinek kiirtási „technikáján” és módszereinek kidolgozásán a náci „specialisták”, köztük a kísérletező orvosok egész hadserege dolgozott.

Amit terveztek, meg is valósították: tömeges kivégzéseket, agyonlövétést, halálra kínzást, éhínség szándékos előidézését. Az orvosok kidolgoztak egy olyan táplálkozási fejadagszisztémát, amellyel lassú halálra ítélték minden foglyot – 50% rozsliszt, 20% cukorrépából préselt olajpogácsa, 20% cellulózliszt, 10% szalmaliszt. A megszállt területeken tömegével sterilizálták a nőket és férfiakat röntgensugár-segítségével, hogy az emberek észre se vegyék, mit tesznek velük; a táborokban és a táborokon kívül is szándékosan terjesztették a kiütéses-tífuszt és más fertőző betegségeket.

Az alábbiakban néhány adatot közlünk arról, hogy köztársaságunként hány embert kínoztak halálra, lőttek agyon vagy ölték meg a mozgó, teherautóra szerelt gázkamrákban.

Minden területi egységben, a tanyáktól kezdve a falvakon át egészen a köztársaságokig felmérték, hány embert kínoztak halálra, lőttek agyon, éhezettek halálra vagy hajtottak el Németországba kényszermunkára.

Két állami szerv foglalkozott ezzel a kivételesen fontos kérdéssel: a területek felszabadulása utáni első szakaszban a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő Rendkívüli Állami Bizottság (RAB), amely a fasiszta megszállók büntetteinek felmérésére alakult, és – a második szakaszban – a Tervhivatal szervei. Ez utóbbi utasítást küldött szét minden orosz-megyébe és

azokba a köztársaságokba, amelyek megszállás alatt voltak, hogy gyűjtsenek adatokat a polgári áldozatokról az 1941. június 22. és a felszabadulás időpontja közötti időszakban. E feladat végrehajtása a Tervhivatal különleges megbízottakat küldött a köztársaságokba és megyékbe, hogy segítsék a helyi szervek munkáját.

A megszállók által kivégzett civilek létszámára vonatkozó adatokat e cikk szerzője a CsGK (RÁB) dokumentumaiból merítette, azonban ezek az adatok nem tekinthetők teljesen pontosaknak. Véleményünk szerint ezek az adatok a valóságosnál alacsonyabb értéket mutatnak; mégpedig több okból: egyrészt ebben az időszakban a lakosság erőteljes migrációja figyelhető meg, másrészt még nem fejeződött be a külföldről hazatérő szovjet állampolgárok mozgása; harmadrészt a fent említett Bizottság nem állt a helyzet magaslatán, munkáját alacsony színvonalon végezte; tagjai képzetlen emberek voltak, akiknek sem politikai ismereteik, sem módszereik nem voltak alkalmasak a fasiszta gaztettek felderítésére.

A legpontosabb adatokkal a Tervhivatal dokumentumaiban lehet találkozni, ugyanis a Tervhivatal egészen 1947 közepéig, azaz a Németországból és Nyugat-, valamint Közép-Európából visszatérők hazatéréséig folytatta felméréseit. Sajnos, a Tervhivatal archívumában nem minden köztársaságra vonatkozóan és nem minden régióra vonatkozóan találhatók adatok. A szerző azonban reménykedik, hogy további kutatásai eredménnyel járnak, és ezért a Tervhivatal adatait csak egy későbbi időpontban adja közre.

Ezért tartalmazza az 1. táblázat¹² csak a RÁB 1946. március 1-jei állapotot bemutató adatait, amelyek azonban jól mutatják a Szovjetunió területén történt népirtás hatalmas arányait.

1. táblázat

A megszállók által a helyszínen kivégzett civil lakosok száma¹³ (tömeges kivégzés, halálra kínzás, gázkamrában kivégzés és élve elégetés módszerével)

Köztársaság	A kivégzettek száma	Közülük gyermekek	%-os arány a megszállt terület lakosságából
Orosz SzFSzK	706 000	több mint 15 000	2,5
Ukrán SzSzK	3 256 200	több mint 75 000	8,1
Belorusz SzSzK	1 547 000	78 600	5,0
Litván SzSzK	436 535	több mint 10 000	15,1
Lett SzSzK	313 798	39 831	16,5
Észt SzSzK	61 307	?	6,1
Moldován SzSzK	61 246	?	2,4
Karél-Finn SzSzK	8 028	?	kb. 2,0
Összesen:	6 390 113	218 431	8,2

Megjegyzések:

Az Orosz Föderációban kivégzett gyermekek száma jóval alacsonyabb, mint a valóságos érték, mert az adatok nem teljeskörűek, a RÁB nem minden megyében számolta külön a gyermekáldozatokat. Az adatok általában elmaradnak a valóságtól.

A Belorusz SzSzK-ra vonatkozó adatok aránylag teljesek.

A litván gyermekáldozatok teljes száma nem mutatható ki.

A lett gyermekáldozatokra vonatkozó adatok reálisak.

Észt SzSzK-ban a RÁB nem tüntet fel külön gyermekáldozatokat.

A Moldován SzSzK-ban csak a zsidó gyermekáldozatok számát mérték (több mint 3000).

A Karél-Finn SzSzK-ban gyermekekre vonatkozó adatok nincsenek.

2. táblázat

Németországi kényszermunkára deportált
civil lakosok száma

Köztársaság	Kényszermunkára elvittek	Az adott terület felnőtt lakosságának %-ában
Orosz SzFSzK	1 781 841*	10,0
Ukrán SzSzK	3 000 000**	12,3
Belorusz SzSzK	377 698*	6,6
Lett SzSzK	248 873*	21,8
Észt SzSzK	130 000*	21,0
Moldován SzSzK	47 242*	3,0
Litván SzSzK	36 540*	2,0
Karél-Finn SzSzK	142*	0,05
<i>Összesen</i>	<i>5 622 336</i>	

* CGAOR SzSzSzR. Dokumentumgyűjtemény.

** CGANH SzSzSzR. Dokumentumgyűjtemény.

A polgári lakosság tömeges irtása a legkülönbözőbb módszerekkel történt, megfelelően a Hitler által 1941.

július 17-én és a Keitel által szeptember 16-án kiadott¹⁴, az „Ost” tervet kiegészítő parancsoknak. Keitel parancsában az állt, hogy „(a Szovjetunióban) az emberéletet többnyire nem tartják sokra és éppen ezért elrettentő ereje csak a különösen kegyetlen módszereknek lehet”. Az egyik legfőbb náci bűnösnek ez a parancsa durván semmibe vette a nemzetközi jognak azon normáit, amelyek a háborúban az ellenfél polgári lakosságával követhető bánásmódot szabályozzák.

Álljon itt néhány példa arra, milyen kegyetlenül végezték ki a megszállók a békés lakosságot.

Amikor 1941 júniusában a hitleristák lerohanták Lvovot, első dolguk volt, hogy letartóztattak 70 tudóst, mérnököt és művészt, és kivégezték őket.¹⁵ Lvov és a Lvovi megye három évig (1941 júniusától 1944 közepéig) tartó megszállása során egymást érték a tömeges kivégzések, agyonlövések, az áldozatok, közöttük gyermekek elégetése. Lvovban és a Lvovi megyében 500 000 embert öltek meg¹⁶, ami az 1941. január 1-jei lakosság 33%-a volt¹⁷.

A Lvov környéki tömeges gyilkoláshoz hasonló jelenségek általánosak voltak Ukrajnaszerte. Nem csak a felnőtteket ölték meg kegyetlenül, hanem a gyermekeket is, kezdve a csecsemőktől egészen a 16 évesekig (ld. 1. táblázat). Utóbbiakat több esetben csoportokba terelték, leöntötték benzinnel és élve máglyán égették el őket, vagy pedig teherautókon szállított gázkamrákban végezték ki őket anyjukkal együtt vagy azok szeme láttára. Az ukrainai RAB szinte minden ukrán megyében regisztrált hasonló eseteket¹⁸, és ezeket a módszereket alkalmazták egy másik szláv néppel, a beloruszokkal szemben is.

Már 1941. június 24-én és 25-én a Minszkből keletre vezető utakon, a moszkvai és mogiljovi országúton a bombázott várost elhagyó, menekülő nőket, gyermekeket és öregeket lőttek a német repülőgépekről – holttestek ezrei lepték el a városok és falvak utcáit.

Emil Gold katona, a náci párt tagja ezt jegyezte fel naplójába a háború első éveiben: „A Mirből Sztolbcovba vezető úton a gépfegyverek nyelvén beszéltünk a lakossággal, könyörületet nem ismertünk... Ahogy embert látok egy faluban, viszket a kezem. Bele akarok lőni a tömegbe...” Herder német örvezető így írta le a polgári lakossággal való bánásmódot: „A lakóházakra kézigránákat dobunk. Nagyon gyorsan égnek le a házak. A tűz egyik házról a másikra terjed. Szép látvány. Az emberek sírnak, és mi nevetünk a könnyeiken.”¹⁹

Hasonló módszerekkel találkozunk az Oroszországi Föderáció megszállt területein is.

A belorusziai Hatiny szomorú sorsa, amelyet gyakran idéznek fel a történetírók, nem csak egyedi eset. Másutt is megtörtént, hogy egy falu lakosságát egy fészkerben összegyűjtötték és rájuk gyújtották a faépületet. A RÁB számos dokumentuma bizonyítja, hogy ez így történt. Ukrajnában a román megszállók is ezt a népi társasági politikát alkalmazták.

A RÁB dokumentumai szerint a német hadsereg és a Gestapo ugyanígy bánt el a városok lakosságával. A német hadvezetés barbár cselekményeinek eredményeképpen városok ezrei váltak földdel egyenlővé a szovjet területeken, lakosaik pedig többnyire fele részben elpusztultak. Az „Ost” terv globális célkitűzésein túl, azaz a városok és lakosságuk megsemmisítésével együtt Hitler utasításának megfelelően még egy célja volt a hitlerista vezetésnek: nevezetesen a szláv népek szellemi

potenciáljának megsemmisítése (a városi értelmiséget teljes egészében kiirtották) és a „fölösleges” emberektől is meg akartak szabadulni, akik a mezőgazdasági termékeket elfogyasztották.

A szláv és a nem szláv népek létszámának jelentős csökkentését^{20, 21} a hitleristák úgy oldották meg, hogy széleskörű éhínséget szerveztek a békés lakosság között. Hasonló céllal szüntették meg a megszállók az orvosi ellátást.

Sajnos, az éhínségre és járványokra vonatkozó adatokat nem minden köztársaságról sikerült kideríteni, de a rendelkezésre álló adatok alapján is következtetni lehet a veszteség mértékére.

A megszállás alatt éhezés és járványos betegség következtében²² Ukrajnában 4 483 000 ember, Litvániában 170 000, Lettországból 154 000, Észtországból 111 000 ember pusztult el.

Az Oroszországi Föderáció területén a pszkovi megye 75 000 embert vesztett, a kalinyini 185 000, a voronyezi 198 300, az orlovi 65 000, a velikolukszki 31 900, a kabardino-balkarszki 12 000 és az Észak-Oszét Autonóm Terület 23 484 embert.

A felsorolt területeken éhezés és járványok következtében több mint 5,5 millió ember pusztult el.²³

Bizonyára nem tévedünk, ha ehhez még hozzáadunk legalább 3 millió Beloruszia területén és a táblázatban nem említett további 18 oroszországi megyében elpusztult áldozatot, akik ugyanazt a megszállási rezsimit ugyanolyan borzalmak közepette szenvedték el.

Következésképpen az összes megszállás alatt lévő köztársaságban, 25 oroszországi megyében és autonóm köztársaságban, az éhezés és járványok következtében elpusztult áldozatok száma összesen 8,5 millió ember.

Azt, hogy a Szovjetunió polgári lakosságának kegyetlen irtása egy távolabbi cél érdekében történt, Németország fasiszta vezetői gőgös fölényvel erősítették meg a nürnbergi per során. A szárazföldi csapatok vezérkari ezredese, Heusinger tábornok, a náci háborús bűnösök nemzetközi perében 1945 decemberében kijelentette: „A magam részéről mindig azon a véleményen voltam, hogy a polgári lakossággal való bánásmód és a bandákkal való harc (bandáknak nevezte a német tábornok a szovjet partizánokat és azokat a szovjet állampolgárokat, akik nem voltak hajlandók a német megszállókkal együttműködni – A. S.) az operatív zónában a katonai és politikai vezetés számára olyan lehetőséget adjon, hogy célját megvalósítsa, azaz módszeresen csökkentsé a szlávok és zsidók létszámát”.²⁴

A megszállt szovjet területek lakosságának legnagyobb vesztesége az volt, hogy a lakosság legaktívabb felnőtt rétegét erőszakkal Németországba és a vele ipariilag összekapcsolódott, szintén megszállt országokba hajtották el kényszermunkára. A 2. táblázat adatai ezt szemléltetik.²⁵

Nemcsak a mennyiségi adatok szempontjából érdekesek ezek az adatok, hanem a felnőtt lakosság százalékos számarányában is, amely utóbbi számításaink szerint körülbelül 65%-ra tehető.²⁶

Hangsúlyozni kell azt is, hogy a több mint 5,6 millió kényszermunkára hurcolt emberből (akik Németországba, valamint Nyugat- és Közép-Európába kerültek, a német megszállás alatt lévő ipariilag fejlett országokba) legalább 50%-uk, azaz 2,8 millió ember elpusztult, mert erején felüli munkára kényszerítették, éhezették és nem volt orvosi ellátás.²⁷

Azok közül, akik hazatértek, sokan nyomorékok voltak, fertőző betegségektől (TBC, kiütéses tifusz, szifilisz, gonorrhea) szenvedtek és hamarosan szintén meghaltak. Úgyhogy a kényszermunkára hurcoltak közül kétségtelenül legalább 60%-a, ha ugyan nem több, elpusztult (erről senki nem vezetett statisztikát). Ha teljesen megalapozottan abból indulunk ki, hogy a kényszermunkára hurcolt szovjet állampolgárok 60%-a pusztult el, akkor ezek száma nem kevesebb, mint 24 millióra tehető.

Túlzás nélkül állítható tehát, hogy a tömeges népi irtás, a megszállt területeken előidézett éhínség és a kényszermunkára hurcolás következtében a Szovjetunió 18,3 millió állampolgárát veszítette el.²⁸

Az emberáldozatokhoz hozzá lehet számolni azokat, akik nem tértek vissza a kényszermunkáról hazájukba és akik az úgynevezett „második emigrációt” alkották – ezek száma a repatriációval foglalkozó bizottság adatai szerint 451–500.²⁹ Ezek közül igen sokan az angol, amerikai és francia hadsereg katonai hatóságainak hibájából nem térhettek haza, ezek fennhatósága alatt volt ugyanis Németország nyugati része, ahol sokkal több szovjet állampolgár volt, mint a keleti részben.*

A hazatelepítéssel foglalkozó katonai megbízottaink hiába tiltakoztak a szövetséges hadseregek parancsnokságain, az angol, amerikai és francia katonai hatóságok sorozatosan akadályokat gördítettek a szovjet bizottság munkája elé, amely a megszállt övezetekből telepítette haza az embereket. Sőt, mi több, a szövetséges hatóságok a szovjetek táborainak élére olyanokat nevezett ki,

* Itt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy sokan (pontos adatok nincsenek) tudatosan vállalták az emigrációt, mert féltek attól, hogy a Gulagra viszik őket. (A szerk.)

akik a Baltikumban vérengzéseket vezettek, banderisták vagy hazaárulók, sőt, náciak voltak.³⁰

Az angol, amerikai és francia hatóságok a szovjet állampolgárokat Angliába, Amerikába, Belgiumba, Ausztráliába, Brazíliába és más Latin-Amerikai országba küldték³¹, különösen a hidegháború megkezdtevel, 1946 után.

Ha a hitleri népiirtás már ismertetett adataihoz hozzá-számoljuk az említett három ország által haza nem engedett, illetve másutt letelepített szovjet állampolgárokat, akkor összességében a Szovjetunió körülbelül 19 millió embert veszített el, ami a megszállt területek lakosságának 25%-a.

Jegyzetek

- 1 Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj Vojni Szovetszkovo Szozuza. (A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története) 1941–1945. t. 2, Moszkva 1961.
- 2 Vozrozsdenije prifrontovih i osvobodszdennih rajonov SzSzSZR v godi Velikoj Otyecsesztvennoj Vojni. 1941–1945. Moszkva. Nauka, 1986. 7. (A számítást G. A. Kumanyov végezte)
- 3 CGANH SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény
- 4 uo.
- 5 uo. A Szovjetunió tervhivatalának adatai szerint az ország lakossága 1941. január 1-jén 193 100 000 fő volt.
- 6 Galder, F.: Voennij dnyevnyik, 2. kötet, Moszkva 1969. 430–431.
- 7 „Szoversenno szekretno! Tolko dlja komandovaniija”. Dokumenti i materiali („Szigorúan titkos! Csak a parancsnokok részére”. Dokumentumok és anyagok), Moszkva, Nauka 1967. 111.

- 8 Nurnbergszkij processz. Szbornik materialov v 7-i tomah (A nürnbergi per. Hétkötetes dokumentumgyűjtemény) 3. kötet, Moszkva, Jurigycieszkaja Literatura 1958. 357–360. 363.
- 9 Idézi a Vojenno-izsztoricseskij zsurnal 1990. N. 4. 29.
- 10 Nurnbergszjij processz, 3. kötet, Moszkva 1958. 337.
- 11 Viertjahreshefte für Zeitgeschichte 1957. Hf. 2.
- 12 CGAOR SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény
- 13 Az 1941. januári 1-jei lakosság: Ukrajna – 40,2 millió, Beloruzsia – 10,3 millió, Litvánia – 2,9 millió, Lettország – 1,9 millió, Észtország – 1,0 millió, Moldávia – 2,5 millió, Karélia – 0,47 millió ember. CGANH SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény.
- 14 „Szoversenno szekretno! Tolko dlja komandovaniija”. Szstrategi-ja fasisztszkaj Germaniji v vojne protiv SzSzSZR („Szigorúan titkos! Csak a parancsnokok részére”. A fasiszta Németország Szovjetunió elleni háborújának stratégiája) 56. számú dokumentum
- 15 Nurnbergszkij processz, 4. kötet, 68.
- 16 CGAOR SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény. A „Pravda Ukra-jini” újság 1946. május 19-i számának adatai szerint a lvovi megyében a náci terrornak 550 000 ember esett áldozatul.
- 17 CGANH SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény. Január 1-jén a lvovi megye lakossága 1 582 800 ember volt.
- 18 Arszhiv Insztituta istoriji partiji pri CK KPU. F. 4, op. 38, d. 222, 1. 21–22.
- 19 uo.
- 20 CGANH SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény.
- 21 uo. A három balti köztársaság lakossága 1941. január 1-jén a következő volt: 3 037 000 Litvániában, 1 921 000 Lettországban és 1 060 000 Észtországban.
- 22 CGANH SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény.
- 23 uo.
- 24 idézi: O teh, kto protiv mira (Azokról, akik a béke ellen vannak) Moszkva 1957. 346.
- 25 CGAOR SzSzSZR. Dokumentumgyűjtemény.

- 26 A megszállt területeken maradt lakosság:
Oroszország megyéiben: 25,7 millió
Ukrajna: 25,7 millió
Beloruszia: 8,8 millió
Litvánia: 2,8 millió
Lettország: 1,75 millió
Észtország: 0,94 millió
Moldávia: 2,2 millió
Karélia: 0,27 millió

Az adatokat a fentebb közölt 1941. január 1-jei lakosság számából kivonással kaptuk. – A. S.

- 27 A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő, külföldről hazatelepülő szovjet állampolgárok ügyével foglalkozó bizottság adatai alapján 2 654 100 szovjet állampolgár tért haza. Ld. Zemszkov V. N.: K voproszu o repatriacii szovetszkih grazsdan. „Isztorija SzSzsZR” 1990. N. 4.

28 CGANH SzSzsZR. Dokumentumgyűjtemény.

29 CGAOR SzSzsZR. Dokumentumgyűjtemény.

30 uo.

31 uo.

TARTALOM

Előszó 3

Szergej Makszudov

Ez nem lehet igaz, mert ilyen egyszerűen nincs 5

Viktor Nyikolajevics Zemszkov

A kulákok kitelepítése az 1930-as években 19

Alekszej Sevjakov

A hitleri népirtás a Szovjetunió területén 61

A 133498

477
6
SZOVJET FÜZETEK

Sorozatszerkesztő:
KRAUSZ TAMÁS

ISSN 1215-2560

ISBN 963 7730 05 02

Magyar Ruszisztikai Intézet,
Budapest
Felelős kiadó: Szvák Gyula
a Magyar Ruszisztikai Intézet igazgatója

Kiadványszerkesztés:
BBS-E Betéti Társaság

Nyomta és kötötte:
a Múzsák Nyomda